

אחיות, לוחמות ואימהות

אתוס ומציאות במבחן בנות דור 1948

יונית עפרון

כחמישים שנה חלפו מאז נחרתה דמותה של הנערה החיילת, חברת הפלמ"ח, בזיכרון הקולקטיבי הישראלי. היא נתפסה כישות חדשה, משוחררת מכבלי המסורת, האוחזת בנשק לצד הגבר. לאורה של דמות זו נבחנו תופעות שנתפסו הן בעיני ישראלים והן בעיני אחרים כתופעות ישראליות ייחודיות ומהותיות, כגון גיוסן השווינוני של בנות לצבא ההגנה לישראל. במאמר שלהלן אבחן את נסיבות היווצרותה של דמות נשית זו ואערער על מידת חדשנותה.

עיקרון בולט בתאוריה הציונית החלוצית היה עקרון השוויון המלא בין המינים בכל תחומי החיים, ברוח השוויון הסוציאליסטי ה'טבעי'. עיקרון זה היה פועל יוצא של הסדר החברתי-סוציאליסטי החדש ואף בין התנאים לקיומו. בספרות התחייה הלאומית הוצג היהודי החדש גם כתוצר של מהפכה מינית, שבעקבותיה יבראו הן הגוף הפוליטי והן הגוף הפרטי מן הפסיביות ומן הדקדנטיות שאפיינו אותם בגולה, וזאת באמצעות הקשר המחודש עם אדמת המולדת.¹ דור הפלמ"ח ראה עצמו כתמצית המהפך, כאנטיזה של היהודי הגלותי, ותפיסה זו הועצמה לנוכח מצבם של יהודי אירופה, שהובלו לכבשנים 'כצאן המובל לטבח'. דמותו של הפלמחניק עוצבה בהשראת מאפיינים גבריים: יליד המקום, חסון ואיתן בנפשו, לוחם ועובד אדמה, איש פעולה, חבר בקבוצה אקסקלוסיבית ויוקרתית. יוקרתם של אחרים נמדדה על סמך דרגת קרבתם לדמותו.

מאמר זה יסקור את השפעתם של שני כוחות על תהליך עיצובה של הדמות הנשית בפלמ"ח, ויראה כי לצד כוח השוויוניות המהפכנית תרמו לעיצובה גם כוחות מסורתיים. במאמר יסקרו צמתים היסטוריים שבהם ניכרה פעולתם של כוחות אלה, החל בגלי העלייה לארץ-ישראל, בהגנה וב-ATS הבריטי (Auxiliary Territorial Service), עבור לבחינה מעמיקה יותר של מימוש השוויון הנשאף בימי הפלמ"ח, בקרבות 1947-1948 ובימיו הראשונים של צה"ל, וכלה בסקירת חייהן האזרחיים של חברות הפלמ"ח. אך בטרם נפתח בדיון יש להעיר כמה

* תודה לחברי פורום החוקרים במרכז יצחק רבין לחקר ישראל על הערותיהם המועילות.
1. ד' ביאל, ארוס והיהודים, תל-אביב 1994, עמ' 231-267. הגולה אף הצטיירה בדימויים נשיים לעומת דימויו הגברי של היישוב החדש בארץ-ישראל.

הערות. ראשית יש לברר מהי משמעותו של המושג 'שוויון' מבחינתנו. הכוונה הן לניסוחו האידיאולוגי והן למימושן של ההנחות החברתיות הנגזרות ממנו בכל הנוגע ל'רצוי' ול'נכון'. 'שוויון' מתפרש כשוויון 'כמותי', שמהותו זהות מספרית, תפקודית ומעמדית מלאה בין נשים לגברים, או כשוויון 'איכותי', המתבטא בתרומתו האיכותית השונה של כל אחד מן המינים לתפקודה של המערכת הכלכלית-חברתית. לא נוכל להרחיב כאן את הדיון בנוגע לתפיסות השוויון הללו וליחסים ביניהן, אולם יש לציין שחברות הפלמ"ח עצמן מפרשות את המושגים הללו באופן מעורפל (ולא רק בדורן - ראוי להזכיר, למשל, את הוויכוח סביב שאלת השריון ברשימות המפלגות לכנסת²). שני המושגים משמשים יחדיו בזכרונות ובפרשנויות מאוחרות של חוויית הפלמ"ח. עוד נעיר כי יש להיזהר מלכפות את תכניו ואת מושגיו העכשוויים של השיח הפמיניסטי והפוסט-מודרני על התקופה הזאת. יש לנסות ולהאיר את אופיו של השוויון כפי שנתפס אז בעיני חברות הפלמ"ח וכפי שיושם 'בשטח', לאורו של האתוס השוויוני שרווח בניסוחי אדריכליו.

גם כיום, שלושה עשורים לפחות מאז התחזקותן של תנועות הנשים הפוליטיות בעולם, ניכרים פערים מהותיים בין הצהרות שוויוניות של חברות, של מפלגות ושל תנועות ובין המציאות. מקורם של פערים אלה הוא הן במנגנונים מסורתיים של הפרדת הספרות, הגורמים להדרת נשים מן התחום הציבורי-פוליטי, והן בעובדה שנשים רבות עדיין פועלות בעצמן על-פי הנורמות החברתיות שהן תוצר ההפרדה הזאת. רגישויות רבות שעלו בזכרונותיהן של חברות הפלמ"ח קיימות גם היום והושפות את מורכבות הבעיה: הנשים אמנם רואות עצמן כשותפות מלאות בעצם ביצועם של תפקידים מסוימים לצד הגברים, אך בהיבט קיימות בקרבן תחושות תסכול שמקורן בסטראוטיפיזציה תפקידית. בחינת סוגיה זו כפי שבאה לידי ביטוי בתקופת הפלמ"ח ולאחריה תסייע להאיר פרק מעצב חשוב בתודעה הקולקטיבית הישראלית - הן הכללית והן הנשית.

* * *

נפתח את הדיון בסקירת סוגיית השוויון בקרב העולים בעלייה השנייה (1904-1914), השלישית (1919-1923) והרביעית (1924-1931), וזאת במטרה לעגן את חוויותיהן של חברות הפלמ"ח בהקשר היסטורי רחב יותר של אתוס השוויון ומימושן בחברה הציונית-חלוצית בארץ-ישראל. ראוי לזכור כי לאורם של אתוסים כמו שוויון המינים בתקופת העלייה השנייה או חשיבות תפקידן של הנשים בעלייה זו נמדדו תופעות כפועלה של גולדה מאיר או גיוס הנשים לצה"ל. בחינה ביקורתית של אתוסים אלה, המדגימה את הפער בינם לבין המציאות, משמשת כאן נדבך יסוד לדיון בנושא חברות הפלמ"ח.

2. אורה נמיר, גאולה כהן ונאוה ארד בריאיון עם רות ראלי, 'מדוע הן במרוץ?', נעמת (אלול תשמ"ח), ספטמבר 1988), עמ' 6, 8. וראו גם: חנה הרצוג, נשים ריאליות, ירושלים 1984, עמ' 135. על נורמת השריון ככלי להבטחת שוויון ראו: יעל עצמון, 'נשים בפוליטיקה בישראל', מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 33 (קיץ-סתיו תשנ"א), עמ' 16-18.

עם הגיען לפלסטיונה נופצו תקוותיהן של החלוצות לנוכח היחס שהפגינו כלפיהן האיכרים, המוסדות הציוניים והחלוצים עצמם. הן סווגו כעובדות משק בית והתקבלו לקבוצות הפועלים כשכירות ולא כחברות. הנחת המוצא היתה ונותרה שיש עבודה 'טבעית' לאישה ועבודה 'טבעית' לגבר, והנחה זו גברה על עקרון הסוציאליזם 'הטבעי' שבשמו דרשו הפועלות את שוויוןן. חוות ההכשרה החקלאית לנשים שייסדה חנה מייזל בכינרת, למשל, נסגרה בשל גרעונות כספיים ומשום שהמוסדות לא ראו בקיומה צורך מהותי ומחויב המציאות. הם מסרו אותה לידי גוף פילנתרופי נשי שאינו ממסדי ('אגודת נשים יהודיות לעבודה תרבותית בארץ-ישראל' בברלין), בקבעם בכך את מעמדה התלתי והמשני.³ אמנם היו גם מקרים בולטים ומרשימים של נשים שנאבקו למען הטבת מעמד האישה במסגרת מפלגתית - כמו נשות הפועל-הצעיר עדה פישמן-מימון, שרה מלכין, חיתה בוסל וחנה מייזל - או של נשים שלא התמקדו אמנם בענייני מעמד האישה אך היו פעילות בולטות בפועל-יציון, כמו רחל ינאית ומניה שוחט. ב-1911 החלה גם התארגנותן של הפועלות עם כינוסן בכינרת, שהמשכה בכינוס הוועידה הראשונה של כלל הפועלות ב-1914 במרחביה. ואולם, התנועה פעלה בתוך מוסדות הפועלים הכלליים, ולכן נכשלה בקידום נושאים נשיים ספציפיים.⁴ ההתעלמות מבעיית שחרור הנשים בתקופת העלייה השנייה נבעה הן מתפיסת השוויון כ'מובן מאליו' סוציאליסטי והן מן העובדה שבעיה זו עמדה בצלו של הקיום היהודי-לאומי, שאותו הגדירה התנועה הציונית כעומד 'מעל הכול'.

יוזמה עצמית, הכשרה מקצועית ופעילות משותפת אפשרו במרוצת הזמן את חדירתן של נשים לתחומי עבודה 'גבריים' (כמו סלילת כבישים ועבודת אדמה) או לתחומים חדשים, שלא נוכסו עדיין על-ידי הגברים (כמו משקי העופות, החלב והירקות). ואולם, בפועל לא השיגו הנשים הישגים רבים, והישגיהן נבלמו ואף נסוגו בשנות המשבר הכלכלי בארץ, בין השנים 1926-1931.⁵ בשנות השלושים גדל אי-השוויון, למרות התמיכה הרשמית בתנועת הפועלות והקמתם של בתי החלוצות, ולמרות העובדה שוועדת הביקורת המרכזית של ההסתדרות הפכה את החלטתה שאסרה על שני בני הזוג לעבוד ברו-זמנית (1938). באותה תקופה היו הנשים 30% מכלל העובדים, אף שמנו מחצית מן האוכלוסייה. 26% מהן עבדו בחקלאות, אך רובן בעבודות קטיף עונתיות. פועלות פוטרו מעבודתן בבניין (רק 5% מכלל הנשים עבדו אז בעבודות בניין ותשתית, לעומת 43% מהגברים), ניצול עובדות משק הבית החמיר (27% מהנשים עבדו בעבודות משק הבית, לעומת 2.4% מהגברים), עבודתן בתעשייה היתה עונתית, ושכרן היה נמוך מזה של הגברים (60% מן הנשים העובדות נמצאו ברמת השכר הנמוכה

3. שלומית בלום, 'האישה בתנועת העבודה בתקופת העלייה השנייה', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 1980, עמ' 22-24, 30-66, 100-137, 145.

4. דפנה יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה, 32 (1984), עמ' 110, 117-140 [להלן: יזרעאלי, 'תנועת הפועלות'].

5. דבורה ברנשטיין, אשה בארץ-ישראל: האישה לשוויון בתקופת היישוב, תל-אביב 1987, עמ' 17-22; יזרעאלי, 'תנועת הפועלות', עמ' 109, 111-117. יש לבחון את חדירת הנשים לתחומים אלה גם על רקע מגמת התבססותה של העצמאות המשקית היהודית, שהתעצמה בשנות המרד הערבי.

ביותר משלוש הרמות, לעומת 15.3% מהגברים. ברמת השכר הגבוהה נמצאו רק 5.3% מבין הנשים, לעומת 36.8% מהגברים). מרבית הנשים הפסיקו את עבודתן לאחר הולדת ילדיהן, ורוב הנשים העובדות לא היו מאורגנות במסגרת הסתדרות הפועלים. זאת ועוד, באמצע העשור נוצר קרע בין הנהגתה של תנועת הפועלות לבין ציבור הפועלות, וריכוזיות התנועה גברה. פעולותיהן של מועצות הפועלות העירוניות ושל ארגון האמהות העובדות במשק ביתן אופיינו ביעדים לא מגובשים ובפעולה מקוטעת. ולבסוף, ארגון הנשים שהתפתח דמה בפעולותיו לארגוני נשים מסורתיים אחרים, והתמקד בהתנדבות לעזרה סוציאלית, בעידוד לקניית מוצרים מתוצרת הארץ ובארגון הרצאות ואירועים חברתיים.⁶

עם זאת, באותה תקופה הונח גם הבסיס למאבק המתמיד, החברתי-פוליטי והאתי-תרבותי בין התפיסות השמרניות לבין האתוס החלוצי-שוויוני. המערכה על זכות הבחירה לנשים, שהוכרעה ב-1930 - השנה שבה קבע הנציב העליון את עקרון שוויון זכויות האישה בתקנות הבחירות לאספת הנבחרים - חשפה את המאבק בין תאוקרטיה לדמוקרטיה בחברה היהודית המתגבשת בארץ-ישראל. במסגרת מאבק זה נוצר שיתוף פעולה בין התאחדות הנשים העבריות לשווייזכיונות בארץ-ישראל ובין מועצת הפועלות. ואולם, שיתוף הפעולה בין שני הגופים דעך במחציתו השנייה של העשור. תחת הנהגתן של גולדה מאיר ובבה אידלסון הפכה מועצת הפועלות לארגון המשרת את האינטרסים המפלגתיים של אחדות-העבודה ואימצה תפיסה הדוגלת בתפקידים מסורתיים לנשים. דבורה ברנשטיין טוענת שעיקר כשלונה של תנועת הפועלות נבע מחוסר יכולתה לשכנע את תנועת הפועלים כי שוויון המינים הוא בעיה של כלל החברה. הגדרתה של מסגרת נפרדת לנשים היתה הפרדה של הבעיה מן הכלל.⁷ לכן, קובעת סלביה פוגל-ביז'אוי, 'עם דעיכת המגמות הפמיניסטיות בתנועת העבודה והיעלמותו ההדרגתית של הפמיניזם האזרחי, החל משנות השלושים, תמה, למעשה, תקופת הפמיניזם הארץ-ישראלי'.⁸ אך אף-על-פי שהשגת זכות הבחירה לא שינתה מהותית את תתי-יצוגן של הנשים במוקדי הכוח במוסדות הלאומיים (הוועד הלאומי וההסתדרות הציונית) וגם לא את מעמדן המשפטי בדיני אישות או את עובדת נחיתותן בשוק העבודה, בכל זאת תרם הישג זה להיווצרות נורמה של שוויון אזרחי ביישוב היהודי בארץ-ישראל, ונורמה זו אף נוסחה כמה שנים לאחר מכן במגילת העצמאות.⁹

בתהליך עיצובה של דמות היהודייה החדשה פעלו אפוא כוחות מסורתיים, שהמשיכו

6. הנתונים מבוססים על מפקד שנערך בשנת 1937, ומובאים בתוך: דבורה ברנשטיין, 'את המיתוסים סיפקו הגברים', פוליטיקה, 27 (1989), עמ' 61 [להלן: ברנשטיין, 'המיתוסים']; ברנשטיין, **אשה בארץ-ישראל**, עמ' 57-61, 70-138. על קבוצות הסוללות ראו שם, עמ' 27-33. על העבודה בבניין ראו שם, עמ' 45-51. על משקי הפועלות ראו שם, עמ' 61-68.

7. שם, עמ' 68-70.

8. סלביה פוגל-ביז'אוי, 'האמנם בדרך לשוויון? - מאבקן של הנשים לזכות בחירה ביישוב היהודי בארץ-ישראל: 1917-1926', **מגמות**, ל"ד, 2 (1992), עמ' 262-284 [להלן: פוגל-ביז'אוי, 'האמנם בדרך לשוויון?'].

9. שם; דפנה שרפמן, **נשים ופוליטיקה**, חיפה 1988, עמ' 38-43; בלום, 'האישה בתנועת העבודה', עמ' 83-91, 142-144.

בפעולתם למרות הקרע שנוצר בין דמות זו לבין דמותה של היהודייה המסורתית. ואף-על-פי-כן דבקה בחלוצה העבריייה תדמית של אישה הנהנית ממעמד השווה לזה של הגבר. תדמית זו אף סייעה למנהיגות תנועת הפועלות (ובראשן רחל ינאית) בגיוס כספים עצמאי בארצות-הברית.¹⁰ כפי שנראה להלן, נשות 1948, ילידות מחציתן השנייה של שנות העשרים, ירשו את אתוס השוויון הזה והוסיפו ממד חדש ומהותי לדמותה של האישה היהודייה החדשה.

* * *

ניתן למתוח כמה וכמה קווים של דמיון בין זכרונותיהן של חברות 'ההגנה' והמתנדבות ל-ATS ובין זכרונותיהן של חברות הפלמ"ח בכל הנוגע ליחס אליהן ולדרך שבה הן מפרשות את יחסי המינים במסגרת המחותרת והצבא. אמנם בנות שלוש הקבוצות נבדלו זו מזו בגילן, באידאולוגיה שלהן ובסיבות לגיוסן, והכוחות שבהם לחמו נבדלו זה מזה באופיים ובמידת מעורבותן של הבנות בהם, אך כולן מילאו תפקידים שהוגדרו (מראש או במהלך התגבשות הכוח) כתפקידים 'נשיים'. רובן גם סברו כי השוויון התבטא בעצם השתתפותן בכוח ובעצם תרומתן למאמץ הכללי, ומיעוטן התמרמרו על אי-שוויון בחלוקת התפקידים - כלומר, על סטראוטיפיזציה מינית של התפקידים.

בזמן מאורעות 1929 התמרמרו חברות ארגון 'ההגנה' בתל-אביב על כך שהופעלו רק כמגישות עזרה ראשונה ועזרה כללית. גם לאחר ארגונה מחדש של 'ההגנה' בשנת 1936, בימי המאורעות, הוצבו רבות בתפקידים נשיים מסורתיים כמו מבשלות ואחיות. רוב החברות הסכימו עם אמות-המידה הרווחות בנוגע לתפקיד הנשים, בצינון, בין השאר, את תרומתן 'ליצירת אווירה טובה ומשפחתית, ואף לעידון סגנון הדיבור'.¹¹ ואולם, אף שלא שאפו לשוויון 'מלא', קרבי, בכל זאת היתה בקרבן 'רגישות רבה' לקיפוחן באימונים ובתפקידים. הבודדות שחדרו לתחומים גבריים מובהקים, כגון מילוי כדורים (שהתבצע בקבוצות שנקראו 'קבוצות הפתילים'), או האתנות והיונאיות, זכו ליוקרה רבה. הן הדגישו את שיתופן הייחודי במאמץ הלאומי במיוחד לעומת אותן 'בנות עיר מפורכסות' ולעומת חברי השורה שלא זכו למלא תפקידים יוקרתיים, שעיקרם היה אחיזה בנשק ופיקוד. גם כאן, כמו בפלמ"ח, התמרמרו חברות בודדות על העברתן מקבוצות מעורבות לקבוצות של בנות. פעולה שכך אל שכך לצד הגברים סימלה בעיניהן את תמצית האתוס המחותרת - תרומה לאומית, תעוזה, אחיזה בנשק ו'חברה מניות', ואילו פעולה שבה מעורבות נשים בלבד נראתה להן כנסיגה בתרומתן ובמעמדן.¹² כמו בפלמ"ח, גם כאן יוזמת השינוי היתה שלהן - הן שיזמו את הרחבת האימונים,

10. ברנשטיין, 'המיתוסים', עמ' 63.

11. חיה עירוני-אברהמי, אלמוניות בחאקי, תל-אביב 1989, עמ' 112. על ההתמרמרות סביב מאורעות 1929 ראו שם, עמ' 12-38. בשונה מחברות הפלמ"ח, רבות מחברות 'ההגנה' היו נשואות ואימהות לילדים. ראו שם, עמ' 134-135, 143, 151.

12. פוגל-ביז'אווי, 'האמנם בדרך לשוויון?', עמ' 39-44, 53-77. וראו גם צביה (בר-צבי-כצנלסון), 'רשימותיה של גייסת', בתוך: ז' גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, א, תל-אביב 1955-1957, עמ' 290 [להלן: ספר הפלמ"ח].

את הכנסתם של מקצועות לימוד חדשים ואת הגדלת מידת השיתוף בתפקידים השונים. ב־1931 הוקמה 'פלוגת החברות' בביקודה של חמדה אסיאו, אך פלוגה זו פורקה ב־1936, עם ארגונה מחדש של 'ההגנה'. חברותיה פוזרו בין הגושים השונים של הארגון או אוגדו בשתי מחלקות שפעלו במסגרת הגוש הרביעי, הכללי, שעסק בגיוס טירונים, בהכשרתם ובמתן שירותים מנהלתיים וניידים כמו רפואה, קשר ואיתות. ב־1941, לאחר דיון לא רשמי שניהלו כמה חברות ומפקדות ב'הגנה' בנפרד מן המפקדים הגברים, הוקם גדוד החברות בביקודה של נְיוֹטָה הלפרין, שמנה חמש מאות נשים. התקדמות איטית נרשמה גם במעמדן המקצועי - קורס מדריכות נקבע כחלק ממשימות הגדוד וחברה מונתה לראשונה למפקדת קורס.¹³ אך המאבק לשוויון ב'הגנה' נמשך:

נאבקנו על זכותנו ללמוד כל מה שלמדו החברים, ועמדנו על המשמר לבל נקופח [...]. ביקשנו שלא יחוסו עלינו ושלא יותרו לנו, הואיל וחשבנו שכל ויתור קטן מצדנו כמוהו כפגיעה בכלל חברות ה'הגנה' [...]. ביקשנו להוכיח לעצמנו ולאחרים שאנחנו מסוגלות לעשות הכל בעצמנו [...]. השקענו מאמצים פיזיים עליונים ובלבד שלא להיזקק לבחורים.¹⁴

אחד משיאייה של נחישות זו היה הקמתו של מחנה האימונים לחברות בחיפה בקיץ 1942, על רקע הקרבות בצפון אפריקה. המחנה נבנה בשיתופן המלא של החברות, שארגנו אותו, ניהלו אותו והדריכו בו באופן עצמאי לגמרי. כשאימה על המחנה סכנת סגירה טענו המתאמנות כי בשעת סכנה ליישובים תוכלנה בנות מיומנות בנשק להגן עליהם ולשחרר את הבורים לקרב. מאמצן נשא פרי, וב־1943 נקבע שהחברות תהינה חלק מכוח המגן בעמדות.¹⁵ ואולם, אף שעצם האפשרות לאחוז בנשק סימלה התקדמות במעמדן, הרי טיעונן היה טיעון המנציח את ההפרדה בין התחומים שהוגדרו 'נשיים' לבין אלה ה'גבריים': הגברים בחזית, הנשים מגינות על הבית. להלן נראה שגם בהכשרות המגויסות בפלמ"ח נתפסה השמירה על הבית (ההכשרה) כתפקידן של החברות.

בשביל הנשים היה ארגון 'ההגנה' אפיק לתיעול מרצן וכשרונן ודרך לקידום. לאימהות ולנשואות זימנה החברות בארגון אפשרות לחרוג מן המסגרת המקובלת של אשת־איש ועקרת בית. הן מספרות על עלייה בבטחונן העצמי ובתחושת האחריות שלהן, אם כי ראוי לבדוק אם הנחישות והביטחון הללו באו לידי ביטוי גם לאחר ימי 'ההגנה', כפי שנשאל בהמשך כשנדון בפלמחאיות.¹⁶

דוגמה נוספת להשתתפות נשים בכוח לוחם היא התנדבותן של נשים ארץ־ישראליות ל־ATS (מדצמבר 1941). חיל זה הוגדר בבירור כחיל עזר נשי, ויחידותיו סונפו ליחידות

13. עירוני־אברהמי, אלמוניות בחאקי, עמ' 36-88.

14. שם, עמ' 108.

15. שם, עמ' 84-96, 137-143.

16. שתיים מכתבות הזכרונות אכן קושרות את בטחונן העצמי במקומות עבודתן האזרחיים לעלייה במידת בטחונן העצמי ובמידת האחריות שהוטלה עליהן ב'הגנה'. ראו שם, עמ' 182-184.

הכלליות. גם במקרה זה, כמו במאבק למען מתן זכות בחירה לנשים לפני הקמת המדינה או למען שירות נשים בצה"ל לאחר הקמתה, חשפה הקריאה לגיוס הנשים ל-ATS את המחלוקת המהותית ששררה בין דתי היישוב לבין המוסדות הציוניים סביב תפיסת הנשים ומעמדן בחברה.¹⁷ ספרה של ברכה חבס על החיל חושף את תודעתן של 3000 המתגייסות הארץ-ישראליות ל-ATS. הן פירשו את התגייסותן לחיל כגיוס למען הכלל, וסברו כי הישגיהן הפרטיים בו יצטרפו יחדיו להישגים הלאומיים: 'בעצם הווייתן הן מגלמות את המושגים בית ומולדת [...] [המתנדבת] כל הזמן חיה בהרגשה שהכל - כבוד העם וגורל הציונות ועמיד ארץ-ישראל - מוטל על כתפיה ותלוי במעשיה, הגדולים והקטנים'. המתנדבות ראו עצמן כ'נשאות' התרבות הארץ-ישראלית בצפון אפריקה ובמחנות העקורים באירופה שלאחר המלחמה. אמנם היו בהן שחשו כי הן גם תורמות לשיפור מעמד האישה - הנהגות והמכונאות ב'פלוגת מינה', למשל (פלוגת מתנדבות ארץ-ישראליות שתיקנו והעבירו כלי רכב צבאיים ליחידות השונות ועסקו גם בנהיגת שיירות אספקה) דווקא חשו שהן 'כובשות עבודה' מידיים גבריות - אך גם חדירתן לתחום גברי מובהק זה טבולה היתה בפרשנות קולקטיבית לאומית-יהודית. את תפקיד האישה ב-ATS מסכמת חבס: 'הנה זו משימתה העיקרית - לחייך!'¹⁸

הצהרותיה הנלהבות של חבס בקשר למעמד האישה חייבות להיבחן על רקע פרשנות-השוויון בת הזמן. השוויון ניכר בעצם העובדה שנשים מילאו כל תפקיד עזר בהתארגנות הכללית שבאה בתגובה לנסיבות היסטוריות ייחודיות ('האיום הגרמני') אך שימרה נורמות מסורתיות ('תפקיד האישה לחייך'). תפיסה זו מהדהדת בדברי ותיקות הפלמ"ח. הן זוכרות את תפקידן בשנים אלה כמעשה ייחודי לזמנו, ואינן רואות אותו כחלק ממאבק לשוויון חברתי-פוליטי. שפתן של הנשים הללו היתה שפת המאמץ הקולקטיבי הנחוץ, שבה רווחו הצירופים 'תשובה לצורך' ו'היענות לקריאה'.

* * *

ביולי 1941 הורה יצחק שדה למפקדי הפלוגות להתחיל בגיוס בנות לפלמ"ח, אולם יישום הפקודה נדחה בשנה בשל החשש שהנשים לא יוכלו להשתלב בתפקידי הקומנדו שיועדו לפלמ"ח ושגיוסן יפריע לחיי המחנה. צו הגיוס מספר 4 ממאי 1942, שפורסם מטעם הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, הסדיר את התגייסות הבחורות לפי חלוקה גילית בעיקרה. בתחילה התגייסו בודדות, אך לנוכח ריבוי מספרן בגלל הגיוס השלישי, לקראת הקמת 'מחנות העבודה והאימונים' בקיץ 1942, הורה המטה הכללי להגביל את מספרן לכיתה בכל פלוגה (עשר בנות בכל אחת משש הפלוגות, שמנו כמאה מגויסים כל אחת). לעומתו שאף מטה הפלמ"ח להגדיל

17. יש לציין שבויכוח זה נשמעו בקיבוץ המאוחד גם קולות שהתנגדו לגיוס הנשים. ראו: ב' דינור, 'סלוצקי וש' אביגור (עורכים), ספר תולדות ההגנה, ג, תל-אביב תשל"ב, עמ' 686.

18. ברכה חבס, בנות חיל: ספר אייטיאס, תל-אביב 1964, עמ' 10-11, 30-32, 47, 92, 102, 140, 144, 172-153, 194, 197, 212, 232.

את מספרן ל-25 בנות בכל פלוגה. הוויכוח הוכרע, כותב יגאל אלון, משפנו הבחורות עצמן ללשכות הגיוס בתביעה לגייסן.¹⁹

מספרן המועט של המתגייסות לפלמ"ח בשנים 1942-1945 והעובדה שלא גויסו כקבוצה הכתיבו אופי שירות ותודעה עצמית שהיו שונים במידה מסוימת מאלו של בנות ההכשרות, כפי שנראה להלן. חברות הפלמ"ח תפסו עצמן יותר כפרטים המונעים מכוח מוטיבציה אישית, ולא כחלק מציבור גדול ומגובש בעל מטרות אידאולוגיות ומעשיות משותפות. אחת המגויסות הראשונות זוכרת את רוח ההתנדבות הסוחפת שהביאה אותה להיפרד מילדיה, ואחרת, שסיימה את שירותה בפלמ"ח לפני ראשית הקרבות, זוכרת תחושת החמצה כואבת: '[...] ואני הייתי כבר עם ילד ופספסתי, פשוט פספסתי את הדברים החשובים'. אך למרות ההבדלים, כל המתגייסות - ראשונות כאחרונות - חוו את התחושה המתסכלת של ההיתקלות ביחס שוביניסטי מזלזל ומפלה, ולצדה את תחושת השיתוף והתרומה לקולקטיב.²⁰

גיוסי ההכשרות, שהחלו עם חתימת הסכם ההכשרות בין הפלמ"ח לבין הקיבוץ המאוחד ב-1944 והורחבו עם הצטרפותן של כל תנועות הנוער החלוציות להסכם ב-1946, הם שקבעו עובדה מספרית איתנה. בין היתר קבע ההסכם כי הכשרה תכלול 24 בנים ו-12 בנות בכושר גופני טוב, וכי לא יוגבל מספרן של בנות נוספות או של בנים בלתי כשירים מבחינה גופנית - זאת למורת רוחם של מפקדים שהתלוננו כי מספרן הרב של הבנות יגרום לסרבול ולרמת אימונים בלתי אחידה. עם זאת, רק בודדות 'קרביות' השתתפו בליווי מעפילים ('חוליית הצפון', שהבריחה מעפילים מסוריה ומלבנון לארץ-ישראל), בשחרור המעפילים ממחנה המעצר בעתלית (ב-1.10.1945, בהשתתפות מפקדת, חובשת וטוראית) וב'ליל הגשרים' (17.6.1946).²¹ בתחילה היו האימונים הבסיסיים בהכשרות משותפים לבני שני המינים, אך משהתברר הנזק הגופני שנגרם לחברות הופרדו האימונים בהחלטת כינוס מטה הפלמ"ח, שבו השתתפו קצינת החברות במטכ"ל שולמית קליבנוב, מפקדות, מדריכות ורופאים.²² שאלת מסגרתם של האימונים נדונה כבר בקיץ 1943, בכנס חברות פלמ"ח. לצד סיפורי הבנות על כך שאינן רוצות להודות בקושי הפיזי שלהן ובנזק הבריאותי המצטבר שנגרם להן נשמעה בכנס גם הטענה כי 'יש לעקור את האידאולוגיה המופרכת של הרצון להידמות לבחור'.²³ שנתיים לאחר מכן דנו חמישה ממפקדי הפלמ"ח בשאלה זו על רקע התגברות החשש לפרוץ מלחמה גלויה עם הערבים. הכול הודו בייחוד שבמצב ובאי-בהירותו, אך בדבריהם של יחיעם ויץ ושל יוסף טבנקין ניכר החשש מיצירת תקדים מסוכן ללחימת נשים בצבא הישראלי. ויץ

19. ספר הפלמ"ח, א, עמ' 124-125.

20. איה גוזס-סבוראי, ספרי לי ספרי לי, תל-אביב 1993, עמ' 16, 19, {15-57}, 58-75.

21. א' קדיש, למשק ולנשק, תל-אביב 1995, עמ' 61, 73, 90.

22. שם, עמ' 119.

23. על השוויון באימונים בראשית הפלמ"ח ראו בזכרונותיה של שוש בקר כפי שכתבה אותם צביה בן-צבי-כצנלסון, 'חובשת קרבית', מבפנים, 2 (1987), עמ' 121. צביה עצמה היתה אלוטנית הפלי"ם בקיסריה (1943-1945), ב-1948 היתה קצינת הבנות בגדוד החמישי של חטיבת הרצל, וכיום היא חברת קיבוץ שדות-ים, מורה ומשוררת. ראו גם: עמליה בנארי, 'המשפט', בתוך: ספר הפלמ"ח, א, עמ' 158, 160.

אחיות, לוחמות ואימהות

הדגיש את ייחוד האויב הערבי מבחינת יחסו לנשים (בניגוד לאויבן של הפרטיזניות האירופיות, שאותן הזכירה שוריקה ברוורמן כדוגמה להישגיות שווה בקרב). הוא טען כי סכנת הנפילה בשבי הערבים מחייבת להגביל את הבנות לשירות במקצועות העזר. ברוורמן הודתה בקשייה הפיזיים של הבחורה, אך טענה כי לשם שמירה על איכות תפקודו של הפלמ"ח כמערכת צבאית יש לאמן נשים למקצועות קרביים במסגרות נפרדות, שאליהן יוקצו בחורות מתאימות מכל כיתת בנות. פנחס וינשטיין ויצחק דובנו הוסיפו כי הגבלת הבחורות לתפקידי עזר היא מעשה מותרות של שעות עושר ושלווה. בסופו של דבר, אף שהפרדתם של אימוני הבסיס במסגרת ההכשרות נועדה גם לפתור את בעיית השוני הפיזי האובייקטיבי בין המינים, לא הוצעה לנשים אפשרות בחירה בתפקידים שזוהו כ'גבריים', מחשש שהפתרון הזמני יהפוך לעיקרון מנחה.²⁴

ההבדלים הגופניים תורגמו למגוון של תפקידים נשיים מסורתיים ותפקידי עורף שאליהם יועדו החברות, כפי שמתאר יגאל אלון:

בישול, מחסנאות, חובשות בנקודות-האיסוף, רפואה, טיפול בחולים (אחיות), קשר, עבודות-משרד, סיירות מיוחדות, פיקוד והדרכה. נהגות, נשקות, תפקידי משמר ולחימה סטאטיים בישובים, מחנות, מתקנים ומטות קרביים [...] אין להתעלם ממגבלותיה הטבעיות של האישה, ובבואנו לאמן אותה ולשבצה בתפקידי היחידה, אל נשכח את יעוד האמהות של החיילות.

אכן, מסכם אלון, 'סגולותיהן המיוחדות השפיעו יתר סדר, יתר ניקיון, יתר חריצות ודייקנות בביצוע, יתר נכונות לחייה-חברה תרבותיים, ויתר שמחת-חיים'.²⁵ מן החברות ציפו ליצירת אווירה ביתית, שתהווה את המודל להתיישבויות העתידיות. כך היה גם כשהחלו הקרבות: קשריות וחובשות שימשו לעתים גם כ'אמהות המשלטים', שדאגו, האכילו, והיוו אי של חום אנושי בים של ניתוק ופחד. אין להקל ראש בתרומתן החברתית-פסיכולוגית בחזית, וראוי לציין כי גם מזכרונותיהן לא עולים רגשות התמרמרות או תסכול. אכן, לפנינו דוגמה מזמן הפלמ"ח לשוויון איכותי בין בני שני המינים (לעומת שוויון כמותי, הניכר בכך שגברים ונשים ממלאים את אותם תפקידים) - אף שיש לזכור כי אנו משתמשים כאן בהגדרה מאוחרת של השוויון. עצם שהייתן של הבנות במשלטים, שבהם שילבו בין תפקידיהן הקרביים לאלה המסורתיים, ביטאה בעיניהן את תמצית תפקידן בפלמ"ח: שיתוף ואחוה, תרומה אישית ככל יכולתן - עד כדי הקרבה עצמית - ואקטיביזם נשי בתפקידים מיוחדים.²⁶

24. שם, עמ' 336-338; קדיש, *למשק ולנשק*, עמ' 121.

25. 'אלון, *מערכות פלמ"ח: מגמות ומעש*, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 34-36.

26. תמר רובינוביץ, 'בבסיס ובמשלטים (מתוך מכתב)', בתוך: *ספר הפלמ"ח*, ב, עמ' 592-593; הדסה אביגדורר-אבידב, *בדרך שהלכנו: מיומנה של מלוחת-שיירות*, תל-אביב 1989, עמ' 123. דומה שהלוחמות ניצולות השואה היו בעלות מוטיבציה יוצאת דופן. כך סיפרה על חוה לויצקי תיתי עובד בריאיון עם תמר אבידב, 'את, איפה-איפה הן, הבחורות הן', *מעריב* (מוסף 'סגנון'), גיליון 510, 13.4.94, עמ' 30 (להלן: 'איפה-איפה הן'), וכך גם משיבה ניצולה אחרת בתשובה לשאלה למה היה לה חשוב כל-כך להילחם: '[...] כתוצאה מהרקע שלי, שדחף אותי לכך. היה חשוב מאוד בשבילי להיות ביחידה לוחמת, להילחם ולא לשבת בעת

רק בודדות יועדו לתפקידים קרביים, אם כי הגדרתם של אלה מעורפלת. כפי שנראה בהמשך, פעמים רבות המפקדים בשטח הם שקבעו אם יצאו הבנות לקרב אם לאו. רק 'במקרים מסוימים', אמר יגאל אלון בעניין זה, 'ישרתו בנות [בתפקידי לחימה אקטיביים ואינדיבידואליים]', שמהותם מתבררת בהמשך דבריו - תפקידי סיירות מחתרתיים, שבהם לא תעורר אישה חשד. וכך מסכם אלון את יחס הפלמ"ח לתפקידי החברות: 'הייתה זו העזה: לראות בחיוב את חלקה של האישה ביצירת הכוח העברי, בשותפות עם הגבר; והייתה בכך משום תשובה לדוחק החמור בכוח-אדם'. גם יצחק שדה התבטא באופן דומה, באמרו: 'הנוכל לוותר על מסירות בנותינו ונכונותן להקרבה, רק משום שאנו כבולים למושגים ישנים?'; 'זה [שותפות האישה במאבק, י"ע] ירים את ערך הגנתנו, זה יעלה את ערכה של האישה העברית'.²⁷ בדבריהם של אלון ושל שדה באים לידי ביטוי שני הכוחות שפעלו לטובת שיתוף החברות בפלמ"ח - המציאות, והשאיפה (המסוימת) לשוויון. אמנם למרות כוונתו של שדה ליצור שוויון מלא בין המינים לא גויסו הבחורות כעתודות לחימה אלא רק כעתודות לשירותי עורף, אך דבריהם של השניים חושפים את תפיסתו העצמית של הפלמ"ח, שראה עצמו מחויב לשוויונה של האישה העבריייה החדשה ומכשיר להעלאת ערך הנשים בחברה היהודית בארץ-ישראל בכלל. אכן, גיוסן של נשים לכוח היה בבחינת 'העזה', בייחוד לנוכח אי-שיתופן של נשים באגודת 'השומר', למשל.²⁸

אוצר הדמויות והדימויים ששימש את שדה לעיצוב תדמיתם העצמית של הפלמחניקים אכן הדגים תרומה שוויונית של נשים. גיבורותיו היו הלוחמות הרוסיות בקרבות נגד הגרמנים והפרטיזנית זויה קוסמודמינסקיה ('טאניה' במחתרת), שעונתה ולא נשברה. החברות ברוסיה, סיפר שדה, הן סניטריות בשדה הקרב, צלפיות בחיל הרגלים, מפקדות בחיל הרוכבים או מדריכות טייסים. כולן מאומנות ומיומנות בנשק, והצבא הרוסי אף מצלמן ומצירין כעדות לכישוריהן. הן מסמלות את שיא השוויון הסוציאליסטי בין המינים - השותפות בקרב, בהגנה האקטיבית.²⁹ מן המציאות של אירופה הכבושה עלו גם דמויות המופת של נשים יהודיות

המלחמה במטבח ולראות איך הדברים קורים בלי לעשות דבר'. הלה קליינברגר זוכרת את הפגיעה הקשה שחשה כשבגבעת השלושה הואשמו נערי עליית הנוער ש'שם' היו כצאן מובל לטבח. 'כאן' רצתה להוכיח כי אינה חסרת כִּרְהָה אלא לוחמת על זכותה לחיות. היא מספרת כי כמוה חשו כל ניצולי השואה מקבוצתה שהצטרפו לפלמ"ח. ראו **עדות**, ו' (אפריל 1991), עמ' 122. וראו גם: לאה שניר, 'זיוה, שוש והלה', **על המשמר** (מוסף ספרות לחג העצמאות), תש"ן (1990), עמ' 36-37.

27. אלון, **מערכות פלמ"ח**, עמ' 34-36; י' שדה, 'קריאה לחברות', בתוך: **ספר הפלמ"ח**, א, עמ' 289; י' שדה, **מה חידש הפלמ"ח**, מרחביה 1950, עמ' 68.

28. אגודת 'השומר' היתה קיצונית ביחסה הלא שוויוני לנשים, לעומת השקפות גבריות מתונות יותר בקבוצות פועלים אחרות. היא אימצה סמלי גבריות מובהקים כמו רכיבה על סוסים וטקסי קבלה. הנשים חשו כלאות במעגל חסר מוצא של לידות, תמותת תינוקות וניידות רבה, כשרובן אינן חברות בארגון ואינן משותפות בכנסיו. רק התבססות אנשי 'השומר' בכפר גלעדי הביאה למיתון מסוים של הבעיה, בעקבות פיתוח ענפי משק שבהם שותפו גם הנשים. ראו: בלום, **האישה בתנועת העבודה**, עמ' 70-82.

29. זאת על רקע השפעתם של מודל הצבא האדום ולוחמיו ושל המודל הפרטיזני על מעצבי הפלמ"ח למן ראשית הסדר ההכשרות. ראו: אניטה שפירא, **חרב היונה**, תל-אביב 1993, עמ' 412-415.

בודדות שלחמו בנאצים בגטאות וביערות. עם אלה נמנו פרומקה פלוטנצקי (שנהרגה בגטו בנדון), טוסיה אלטמן (שנפלה בוורשה), צביה לובטקין ורוז'קה קורצ'אק, שספרה **להבות באפר**, שיצא לאור בשנת 1946, הותיר רושם רב על שדה.³⁰ סמלים נוספים היו בעיניו הצנחניות הארץ-ישראליות שנשלחו לאירופה הכבושה - חנה סנש, חביבה רייק ושווריקה ברורמן - וגם ברכה פולד, שנהרגה בתל-אביב ב-26.3.46, בליל המאבק על ספינת המעפילים 'וינגייט'. שדה היה מודע לנשיותה של צביה לובטקין ולסערת רוחה המופנמת של רוז'קה, אך השתמש בדמויותיהן כסמלים שבאמצעותם ניסה לדרבן את כל מאזיניו - גברים ונשים כאחד - לאומץ ולהקרבה. את ברכה פולד הגדיר כ'סמל היושר - טוהר - חיים - מלחמתנו', זויה היתה בעיניו 'סמל הטוב שבעמה' ו'סמל עם מותה', ועל צביה אמר כי 'כסמל הייתה לנו [...] היא מגלמת את הכוח המוסרי של המרד [...] לארץ-ישראל העובדת, הלוחמת, הנאבדת נוסף עתה חבר, חייל, מצביא'. חנה סנש היתה בעיניו 'גיבורה וקדושה', כמעין ז'אן ד'ארק חסרת מין. הוא ציין את היותה משתתפת פעילה במאמץ היישוב, אך בלא להדגיש את הייחודיות שבהייתה אישה בתפקיד כשלה.³¹

לעומת שדה הפגינו חברות הפלמ"ח יחס אנושי יותר כלפי הצנחניות הארץ-ישראליות. הצבתן על מדרגה גבוהה יותר מבחינת יוקרתן החברתית-לאומית עשויה היתה ללמד על ערנותן של החברות לפער בין אידאל השוויון בין המינים והמחויבות המוצהרת לו ובין המציאות. ואולם, על רקע התחושה מרוממת הרוח של ההישג הלאומי לא מתחו חברות הפלמ"ח ביקורת על השוויון הבעייתי הזה. הנשים שרואיינו חזרו והדגישו שלאורה של העשייה הלאומית-קולקטיבית הסוחפת לא הטרידו עצמן בשאלות של שוויון ולא מחו על הקצאת התפקידים הנשיים-המסורתיים לבנות ההכשרה. ראוי לציין כי גם משוררות מלחמת העצמאות עיצבו את שפת שירתן בהתאם וגייסוה לשירות הגוף הלאומי-קולקטיבי (הגם שבפן הנסתר של שירתן נחשפת דרך שונה להצגת מטפורת המת-החי, שבה הופך המת לדמות פרטית וחד-פעמית). ההגמוניה הגברית במלחמה הכתיבה גם ייצוגי מלחמה גבריים. כך, למשל, בשל היעדרן של המשוררות משדה הקרב נתפס דיווחן על המלחמה כדיווח שאינו לגיטימי, אף ששירתם של גברים ש'לא היו שם' דווקא זכתה ללגיטימציה - וכל זאת במלחמה כמלחמת העצמאות, שבה ניטשטשו הגבולות בין החזית לבין העורף.³²

כפי שסיפרה אחת המרואיינות, 'הדגש היה על הרוב, לא על הפרטים' - או במילים אחרות, המטרה הקיבוצית דחקה לקרן הזווית של התודעה והמעש את רצונן של כמה מן הבחורות להפוך ל'קרביות' יותר. כולן הדגישו את השאיפה למצוינות אישית, את האתגר האישי שפרח על רקע תחושת הראשונות. ואולם, הן התגייסו לפלמ"ח כחלק ממסגרת דינמית

30. 'י' שדה, 'קריאה לחברות', בתוך: **ספר הפלמ"ח**, א, עמ' 289; הנ"ל, **מסביב למדורה**, ב, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 63, 72-78, 115-129; קדיש, **למשק ולנשק**, עמ' 118-119. וראו גם: אניטה שפירא, 'דור בארץ', **אלפיים**, 2 (1990), עמ' 189-192, 198.

31. שדה, **מסביב למדורה**, עמ' 62, 63, 66-67, 73.

32. 'ח' חבר, 'שירת הגוף הלאומי, נשים משוררות במלחמת השחרור', **תיאוריה וביקורת**, 7 (חורף 1995), עמ' 114-99.

של צעירים וצעירות שחברו יחדיו עוד בימי בית־הספר התיכון, ורובן ראו את תפקידיהן בפלמ"ח בהתאם למיקומן במערכת זו: 'התפקידים שלנו היו מוגדרים מראש, כמו העברת הנשק או המוראל'.³³ ההכשרות יועדו להקמת קיבוצים חדשים: 'מוצב כנען הפך לקיבוץ של ממש בגלל הבנות שהקימו חדר־אוכל והיו אחראיות על התרבות במוצב [מזכירות, ועדת תרבות וחדר תרבות, ספרייה, תקליטייה וקונצרטים, י"ע]. ממש כאילו ההכשרה כבר ממש מממשת את הקיבוץ! הבנים חזרו מהקרב - הביתה!'. 'שמרנו על הבית, שמרנו על ההכשרה', מספרות המרואיינות.³⁴

תפקיד השמירה הממשי קיבל גם משמעויות מטפוריות: הבנות ראו עצמן כמי שמופקדות גם על ליכוד החבורה מבחינה חברתית־רגשית, ולכך ציפו מהן גם האחרים. תפקידן בשמירה על רוח ההכשרה הפך חשוב ביותר כשנאבקו ההכשרות נגד פיצול המסגרות ב-1948.³⁵ חברות ההכשרות הפנימו את המסרים הנורמטיביים באשר לתפקיד הנשים בחברה, או כפי שהן מתארות זאת - 'הייתה זו מוסכמה ברורה ומקובלת' ו'עשינו היטב את מה שמצופה'. 'המצופה' היה הנורמות המסורתיות הקשורות בנשים, שישמשו בסיטואציה הלא־מסורתית שנוצרה בפלמ"ח - סיטואציה של עירוב המינים ושל אתוס החירות המינית והשוויון.³⁶ גם החברים בהכשרה ציפו ליישום הנורמות הללו. כפי שסיפרו כמה מהם, 'הפלמ"ח היה במהותו גברי. הייתה זאת חלוקת תפקידים; לא דיברו על שוויון'. עוד סיפרו כי 'בחורים ובחורות עברו את אותו המסלול של האימונים הגופניים [...] כל הבנות התמודדו ואף אחת לא העזה להתלונן', וכי 'השוויון היה ברור מאליו'.³⁷

חברה זו של אנשי הפלמ"ח הקצתה אפוא תפקידים מסורתיים מוגדרים מראש לנשים, הן בפועל והן בדרך שבה דמיינה את עתידה ההתיישבותי. האם הוחטאה כאן הזדמנות לשינוי מעמד האישה בחברה היהודית בארץ־ישראל? ייתכן, אך דומה שדפוס ה'סיטואציה הלא־מסורתית' הופיע כבר בעליות החלוציות והפועליות לארץ־ישראל, וגם במקרה זה ניכר פער גדול בין אפשרויות למימושן ובין אתוס למציאות, שבה האפילו מסרים מסורתיים על ההזדמנויות לממש את השוויון החדש.

כשפרצו הקרבות פונו הלוחמות מן החזית, ככל הנראה לא על־סמך פקודה מפורשת של

33. גוזס־סבוראי, ספרי לי ספרי לי, עמ' 78-117.

34. ראו גם עוז אלמוג בריאיון עם תמר אבידר, 'איפה־איפה הן', עמ' 31. על הכשרת עין־גב והמוצב בהר כנען ראו: קדיש, *למשק ולנשק*, עמ' 219-220.

35. שם, עמ' 237.

36. על החלוקה המסורתית בין הספרות ראו: תמר ליבס ורוני גריסק, "פעם האחיזות היו באמת רחמניות" - חדשות הטלוויזיה ותהליך הפוליטיזציה של נשים בישראל', *זמנים*, 46-47 (חורף 1993), עמ' 188-190.

37. תיתי עובד בריאיון עם תמר אבידר, 'איפה־איפה הן', עמ' 29-30; נתיבה בן־יהודה, *מבעד לעבותות*, ירושלים 1985, עמ' 35-36, 300-317. פיליטון שכתב עמוס מוסנזון חושף את הווי ההכשרה מנקודת מבט גברית. הצגת הדמויות מוגזמת וגרוטסקית משהו, אך רוח הדברים ברורה - החברות מתוארות כעדה צוחנית, היסטורית, רכלנית ופטפטנית, שהעבודה במשק אינה בראש מעייניה. ראו: ע' מוסנזון, 'עלילות המ"מ חפזי ובנות ההכשרה (פיליטון)', בתוך: *ספר הפלמ"ח*, א, עמ' 470-472.

מטה הפלמ"ח אלא בעקבות יוזמה מקומית של מפקדים. הסיבה הרשמית לכך היתה החשש שמא יתעללו הערבים בנשים ובגופותיהן - חשש שגבר לאחר נפילתה של מרים שחור בנגב ב-9.12.47. ואולם, עוד קודם לכן שב ועלה נושא נפילתן של נשים בשבי בדיונים שעסקו בשאלת 'קרבות' של החברות. ב-1.2.1948 דיווח מטה הפלמ"ח כי שיעורן של הבנות 'בעלות כושר לחימה' עומד על 20 אחוז מתוך מצבה של 3977 לוחמים (כ-800 לוחמות מבין עשרת אלפים החברות). ואולם, במכתב ששלח בן-גוריון לראש אכ"א משה צדוק ב-26.4.1948 נקבע כי שיעור החברות המוכשרות ללוחמה לא יעלה על עשרה אחוזים מכלל המצבה. בכך ויתר הפלמ"ח על רוב הבנות המגויסות - גם על אלה בעלות כושר הלחימה ומיומנויות הלחימה - לטובת תקן הלוחמים. ב-23.6.1948, בתגובה לקביעה זו, הורה יגאל אלון לחטיבות יפתח והראל להציב בנות בכל תפקיד צבאי שהן מיומנות בו ומסוגלות לבצעו כדי לחסוך בכוחות הלוחמים מקרב הבנים.³⁸

לנוכח המצב החדש ניסו כמה בחורות להגיע לקווי החזית לבדן. אחרות הביעו את מחאתן על סילוקן מן החזית בסרבן לבצע משימות שירות: בנות הפלוגה השלישית סירבו לבצע עבודות שירותים כשכונסה הפלוגה להגנת מגדל, בתואנה ש'לא בשביל זה באנו לפלמ"ח!', ובחולתה הכריזו החברות על שביתה לפני היציאה לקרב על נבי-יושע, משום שהבחורים סירבו לעזור להן בעבודות השירותים.³⁹ היו גם בנות שהצטרפו לשירות האספקה בדרכן לירושלים הנצורה. 'שריטות בנפש הלכו והעמיקו', נזכרת אחת מהן, 'כאשר נשארנו בודדות וניסינו תוך התגברות על רגש הנחיתות שהתעורר, להתמיד במסורת ההכשרה, בכוחות עצמנו בלבד'. הדסה אביגדוריי-אבידב דווקא צורפה לפלוגה שיצאה לכיבוש הכפר צובא, וזאת בשל המחסור בחובשים, אך במהלך הצעידה נמלך לפתע המפקד בדעתו ושלה אותה בחזרה לבסיס בלב אזור עוין וממוקש, בהותירו את הפלוגה ללא חובש וללא ציוד רפואי.⁴⁰ רחל סבוראי נזכרת כי הועברה ל'זרבה' מיד עם פרוץ הקרבות. מלאת 'מרירות ומחאה' פנתה ללשכת הגיוס של הפלמ"ח ואף ישירות לגדוד 'הפורצים' בקריית-יערים, אך נדחתה בטענה ש'בחורה זה לא-עסק בקרב'. רחל צורפה לפלוגה לוחמת רק כמחליפתה של הבת האחת שהיתה בה (חיה לויצקי), לאחר שזו נפצעה. בהיותה חסרת ניסיון בקרב של ממש הטיחו בה הבנים הלצות ציניות בוטות שנועדו לנסות את כוחה, וחדלו מכך רק לאחר שעברה עמם קרבות רבים.⁴¹ חיה (אוי) לויצקי לחמה בהרי ירושלים עם חטיבת הראל בכל שבועים ימי הקרבות, עד יום נפלה. כשעברה מחלקתה הסבה לשימוש בנשק כבד והיא הוצאה ממנה,

38. קדיש, 'למשק ולנשק', עמ' 235-236; נתיבה בן-יהודה, 'זה לא אויב בשביל נשים', 1948 - בין הספירות, ירושלים 1981, עמ' 121, 280.

39. תיתי עובד בריאיון עם תמר אביר, 'איפה-איפה הן', עמ' 30; בן-יהודה, מבעד לעבותות, עמ' 54, 74, 81-82, 88-86, 167.

40. אביגדוריי-אבידב, בדרך שהלכנו, עמ' 99-100.

41. גלעד, 'נערה בקרב', ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 781-782. וראו גם סיפורן של הרובאיות המתנדבות יהודית והלה אצל שניר (לעיל, הערה 26).

חשה עלבון כבד בשל הפקפוק ביכולתה הקרבית המוכחת. חוה ענתה: 'בסדר, אני אצטרף אליהם כחובשת'. אם לא דרך הדלת, אז דרך החלון...⁴²

סיפורן של מלוות השיירות חושף כמה מן המאפיינים העיקריים של היחס ללוחמות בפלמ"ח ושל דימוין העצמי. בראשית המאורעות בירושלים, לנוכח ריבויין של הבנות שהיו חסרות תפקיד מוגדר, סופחו רבות מהן לשיירות כ'סליק' נייד (הבריטים נמנעו אז מחיפוש על גופן של נשים). אחר-כך נוספו לתפקידן זה גם משימות קשר ועזרה ראשונה, ולבסוף, משנוכחו המפקדים ביכולתן של הבנות ובאחריותן, השתמשו בהן גם לתפקידי לחימה ממש'. ואולם, משגברו התקפות הערבים החלו המפקדים לנפות את החלשות שבהן. ליה טהון מספרת כי החברות 'פירשו זאת כזלזול מוחלט כלפיהן, ורבות החלו להעריך את כל מאמציהן בעבר [אימונים בנשק ובכושר גופני, י"ע] כאיבוד זמן לריק. הייתה זו מלחמה בניפוי [ה'חלשות' מליווי השיירות, י"ע] על זכויותיהן וכבודן של הנערות'. כשאר הכותבות והמספרות, גם היא מדגישה את מחויבות המלוות ל'עניין הכללי'. לדבריה, 'בכל מקום ובכל זמן נכונות היו הנערות להקריב את הכל למען השגת המטרה, ורבות מהן גם מסרו את נפשן' - כלומר, הקריבו את הקורבן האולטימטיבי לציונות, כמו הגברים.

ואולם, לפני הכול היו המלוות-לוחמות נשים. וכך, אף שהיו 'פייטריות' שצוינו לשבח בפי גברים ונשים על מסירותן, על אומץ לבן ועל תושייתן, מתארת טהון את התנהגותן של מלוות השיירות בירושלים כ'לא נשית'. מכך ניתן ללמוד כי השינויים בתדמיתן ובדימוין העצמי של הנשים לא נתפסו כשינויים מהותיים, וכי רבים האמינו שהבנות תחזרנה 'להיות הבת הטובה השקטה והמנומסת' עם שובן הביתה, כשתצאנה מן 'המסגרת שכפתה ביטויים חיצוניים אלה'.⁴³ לוחמת נוספת, לילה יוסף, עמדה על בעיית הנשים בפלמ"ח משני ההיבטים המוכרים - האידאולוגי והמעשי - שבאו לידי ביטוי גם בדבריהם של יצחק שדה ושל יגאל אלון. לדעתה, מבחינה אידאולוגית שגה הפלמ"ח בהרחיקו לוחמות מן הקווים הראשונים משום שהתחייב למימוש ערך השוויון, ומן הבחינה המעשית הביאה הרחקתן לאי-ניצולו של כוח אדם שהיה חיוני לנוכח הדלדול במספר הלוחמים. כפי שנראה בהמשך, לילה יוסף נטתה לפרשנות הפלמחאית-עממית של מהות הצבא העברי. על רקע זה ניתן להבין את תפיסתה, שלפיה נחלקים תפקידי הבנות לשניים, בהתאם לחלוקה שהצגנו לעיל: מחד עומדות הקשריות והחובשות בחזית, ומאידך - חברות ההכשרה, שבלעדיהן לא תיתכן הפיכתו של מחנה ארעי ליישוב חדש.⁴⁴ לילה יוסף עצמה נהרגה בנגב ב-9.10.1948.

כל המרואיינות מציינות באופן מיוחד ומתוך הערכה רבה את המ"כיות. אלה האחרונות מדגישות כי לא דחפו עצמן כדי להתקבל אל הקורסים, אלא נבחרו בזכות כישוריהן. על השאלה האם התעוררו בעיות של קבלת סמכות כשהדריכו בחורים עונות הרוב בשלילה, אך

42. רחל סבוראי, 'נפלה בקרב האחרון', נעמת, 115 (יוני 1988), עמ' 20-21.

43. ליה טהון, 'הבחורה בליווי', בתוך: ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 95-96.

44. לילה יוסף, 'לשיתוף מלא (מתוך שיחה)', בתוך: ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 776, 778. ספר הפלמ"ח הוא אסופה ערוכה; ייתכן שההחריפות שבה מבקרות יוסף וסבוראי את היחס לבחורה בפלמ"ח ובצבא המתעצב קשורה לתהליך עריכתו.

תמיד מדגישות את הסיבה הפיזית להצלחתן זו: כושר גופני מרשים או הצטיינות בקורסים. אלה שנתקלו בזלזול ובאי־ציות השיבו בהדגמה מיומנת ובטון תקיף. עוד זוכרות המפקדות כי אל מול האתוס של 'סיפורי העלילות' שהצטברו לזכות המפקדה־הגבר חשו כי עליהן להוכיח בהתמדה את כוחן במגרש הנורמות הגברי. רחל סבוראי מספרת כי מאז התגייסותה בשנת 1944 התנהלו מאבקים מתמידים בין הבנות לבין חברים ומפקדים בפלמ"ח בנושא 'תפקידן של הבנות במערכת ההגנה': 'מעולם לא השלמנו עם הדעה והמגמה שאמרו שעלינו לעסוק רק בתפקידי־שירות. לא שזולזלו בתפקידים אלה, אך ידענו שגם בתפקידי־לחימה ישירים יכולות בנות רבות, המאומנות בכך, למלא את שליחותן כיאות, ובתפקידים מסוימים, אולי גם בהצטיינות'.⁴⁵

מכשולים אלה שהוצבו בדרכן של הלוחמות מתבהרים לאור תמציתה הגברית של היוקרה הצבאית. 'הקו המשותף לכל משפחת המגינים', כתב יצחק שדה ב־1945, הוא 'גבריות באופי, סלידה מסנטימנטליות וחוסר יכולת פסיכולוגית להביע רגשות'.⁴⁶ דמותה של הלוחמת האידאלית שיקפה מאפיינים אלה. החברות הזדהו עם מיתוס הלוחם והפנימו אותו. בשבילן היה הלוחם דמות מוחשית, שאת סממניה אימצו: הרעות, האומץ, הקשיחות, המקצועיות, הסודיות, הרישול. ב־1944 כתבה אחת הבנות בעלון הכשרת מעוז: 'נזכרתי באחד הסיפורים שבהם מתוארת בחורה בריאה חוזרת מהשדה, נעליה מרופשות בבוץ שחור, רגליה שזופות, החולצה מתנופפת באופן חופשי מעל המכנסים, השערות פרועות, המטפחת שמוטה, הפנים מביעים רצון ומרץ. והנה אף אני לא רחוקה מהדמות הזאת, אף נעלי מרופשות, רגלי שזופות וכו' - בדיוק כמתואר באותו הספר'.⁴⁷ 'הקישוט היפה ביותר לאישה הוא אישיותה', כתב בהקשר זה יצחק שדה, שאידאל היופי שלו נגזר מן הסוציאליזם - בניגוד לזה הנגזר מן הבורגנות, שעמה זוהו היהודיות הגלותיות.⁴⁸

מכל האמור לעיל מסתבר שהרעות הגברית הלוחמת אפשרה לנשים לחדור רק עד לאותו תחום מעורפל של תחושת שותפות מלאה הארוגה בכל נימי הנפש - תחושה שאותה מהללים הלוחמים הגברים.⁴⁹ לכן, במציאות היתה דמותה של לוחמת הפלמ"ח חיקוי חיזור יותר של הארכיטיפוס הגברי, ומוגבלת לנסיבות היסטוריות ייחודיות. ברגע הכתרתו של הגבר היהודי החדש ביוקרת הלוחם היו אפוא הנשים שותפות זמניות. במודעות הקולקטיבית של המדינה הצעירה המשיכה 'האישה הצבאית' להיתפס כתופעה חולפת, ותפקידה נתפס כתחנה זמנית בדרך למילוי ייעודה האמיתי.

סממן פלמחאי נוסף היה סגנון הדיבור הישיר, הבוטה והנקי מקלישאות שבו התהדרו הפלמחניקים - סגנון שנתן לגיטימציה ללעוג ליכולתן ולכישוריהן של חברות הפלמ"ח במסווה

45. גלעד, 'נערה בקרב', ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 780-781. וראו גם: בן־יהודה, בין הספריות, עמ' 86, 280.

46. 'י' שדה, 'מכתב לאחי בכלא', בתוך: ספר הפלמ"ח, א, עמ' 797-798.

47. מצוטט אצל קדיש, למשק ולנשק, עמ' 66.

48. שדה, מסביב למדורה, עמ' 154.

49. גלעד, 'נערה בקרב', ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 781-782; סבוראי (לעיל, הערה 42), עמ' 21; עדות, ו (אפריל

1991), עמ' 123; סיון שיר, 'סודה של ציפק'ה', נעמת, 110 (אוקטובר-נובמבר 1988), עמ' 42-45.

של 'אחת מהחבר'ה'.⁵⁰ בשירים אמנם צוינו לעתים דמויותיהן המיוחדות של הלוחמות, שאף הוזכרו בשמותיהן, אך לרוב הוצגה בהם הפלמחניקית ככלה המחפשת חתן, כאהובה - סמל הבית שממנו יוצא הלוחם למשימתו ושאליו יחזור, כאחות רחמינייה ואף כאישה פראית או נכונה לאהבים.⁵¹ היחס למין בפלמ"ח היה בעייתי - להלכה דגלו חבריו בשחרור אך למעשה שררה בו פורטיטניות, האינטימיות היתה נדירה, ואף היו שסיפרו על תופעות של הטרדה מינית.⁵² קוד להתנהגות המקובל היה גברי. תלונותיהן של החברות על קשייהן הייחודיים התפרשו כאישור לכך שנשים אינן יכולות וגם לא תוכלנה להתאים לאתוס החדש.

קוויה הצורניים והתוכניים של דמות הגבר העברי החדש היו אפוא ברורים, אך למרות ההבטחה לשוויון בין-מיני לא שורטטו קווים מקבילים לדמותה של האישה העבריייה החדשה. הגבר נועד להיות 'גברי', אך מה על מיניותה של האישה? האם תהיה 'משוחררת', או שמא עליה לשוב לתפקידה כמכוננת הבית כדי לתקן את 'החומרנות הבורגנית' המאפיינת את יהודיות הגולה? בפועל שימשו שתי הגישות זו לצד זו. הגדרת מיניותה החדשה של האישה היהודייה החדשה, הצברית, היתה הגדרה מעורפלת, שסבבה סביב תפקידה 'כ'אם ואחות'. דומה שמיניותן של הנשים הוחנקה בתהליך הניסוח החדש, שהיה גברי בעיקרו. על רקע זה לא פיתחו הפלמחאיות מודעות פמיניסטית, שמשמעותה עשויה היתה להיות הודאה בקיומה של שונות בעייתית - שונות שסתרה את התשתית הרעיונית והערכית של קולקטיביות ושוויוניות.⁵³ זאת ועוד, לוחמי הפלמ"ח לשעבר המשיכו לראות עצמם כחברים במשפחה אחת גדולה.⁵⁴ העלאתם של לבטים ותסכולים בנוגע למעמד האישה ב'משפחה' עלולה היתה להביא לערעור הזיקה בין חברי המשפחה, ובכך היתה מערערת קשר שנתפס כ'קשר לכל החיים', 'קשר דם ממש'.⁵⁵ כמו כן, כל צעד שהיו החברות נוקטות בכיוון של התארגנות על

50. המרואיינות סיפרו ש'נָקְב', 'גברורים' ו'דגים' היו כינויי לעג ל'ג'ובניקים' במטות, ו'זַכְּה' היתה זאת שהתנשאה על ה'נושים', הבחורות. שני כינויי גנאי איומים לצברים של הפלמ"ח היו 'יהודי גלותי' ו'אישה'.

וראו גם: בן-יהודה, 1948 - בין הספירות, עמ' 37, 162; הנ"ל, **מבעד לעבותות**, עמ' 13, 27, 88-90.
51. ח' גורי וח' חפר, **משפחת הפלמ"ח: ילקוט עלילות וזמר**, ירושלים תשל"ד, עמ' 29, 31, 35, 37, 39, 41, 43, 157, 187, 203, 225. מעניין לבדוק בהקשר זה את חלקה ומקומה של הבחורה בהנצחת הנופלים בספרות ההנצחה וגם בטקסים ובאנדרטאות. מבוא לנושא ההנצחה ניתן למצוא אצל ע' אלמוג, **הצבר - דיוקן**, תל-אביב 1997, עמ' 122-123, 190-199, 382.

52. כמה מן המרואיינות סיפרו שמפקדים איימו כי ימנעו את קידומן 'אם לא תהיי חברה שלי'; האיום מומש עד שהמפקד הוחלף. החברות לא קבלו על ה'חס' במסגרות פומביות ומאורגנות. גם בינן לבין עצמן לא הרבו לדבר על כך. על הפורטיטניות המינית בפלמ"ח ראו: אלמוג, שם, עמ' 346-350; קדיש, **למשק ולנשק**, עמ' 188. וראו גם: בן-יהודה, 1948 - בין הספירות, עמ' 104-105, 160, 206-209, 266, 298; הנ"ל, **מבעד לעבותות**, עמ' 54, 110-112. תופעה זו מוזכרת גם אצל חבס, **בנות חיל**, עמ' 201. גם פועלות העלייה השנייה קבלו על ה'חס' של הגברים כלפיהן, על הבוז ועל הלעג, ואף העלו את הבעיה לדיון פומבי בוועידת מרחביה ב'1914. ראו: בלום, **האישה בתנועת העבודה**, עמ' 93, 134.

53. כך גם בזכרונותיהן של לוחמות רבות. וראו גם דבריה של שוריקה (ברורמן) אצל גוזס-סובראי, **ספרי לי ספרי לי**, עמ' 55.

54. אלמוג, **הצבר - דיוקן**, עמ' 381-382.

55. כך סיפרו לי מרואיינות רבות. רבות מהן נישאו לחבריהן מהפלמ"ח ושומרות על קשר רצוף עם 'החברים'. דימוי עצמי זה תורם גם להבנת דפוסי מעורבותן הפוליטית בחייהן האזרחיים.

בסיס מינן עלול היה לטרפד את הישגן הגדול ביותר עד כה - אחיזה בנשק כשוות, אפילו לכאורה. יצירת אחוות נשים בעלות הכרה ייחודית נמנעה גם משום שעיקר מאמציהן הופנו להוכחת כוחן בשדה הגברי-הפיזי: הבנות שאפו להדגיש את השוויון בכושרן הגופני ובכוח הסיבולת שלהן ונטו להמעיט מערך תרומתן האינטלקטואלית הפוטנציאלית. ולבסוף, רבות מן הלוחמות לשעבר מסבירות את אומץ לבן בלהט הנעורים⁵⁶ ורואות בשאיפתן להגיע לקווי האש חוויה גילית מבודדת, שאמנם הטביעה את חותמה על הנפשות הפועלות אך לא היוותה מבחינתן תשתית אידאולוגית מהפכנית.

לאור כל האמור לעיל מתבהר המסר מרובה הפנים ששודר לחברות: הנשיות הלגיטימית היתה נשיות המבוססת, מחד, על מיניות חדשנית ומשוחררת ('הלוחמת' ובמידה מסוימת אף 'החברה'), ומאידך - על מיניות מסורתית ('האם') או על היעדר מיניות ('האחות'). לנוכח שטף זה של דימויים ולנוכח עוצמתם לא יכלו הבנות להביט בעין ביקורתית על פרטיה של הדמות ועל מימושה במציאות. יתרה מזו, הימנעותן משימוש בטרמינולוגיה 'פמיניסטית' (כמו 'סופרז'יסטית' ו'מצ'ואיט'), כאז כן היום, מלמדת על הימנעותן מהצגת הלוחמת כ'פמיניסטית לוחמנית' הממשיכה את המשחק לפי הכללים הגבריים. נראה שהלוחמות לשעבר אינן מעוניינות להשתמש במציאות הפלמ"ח כשדה דיון פמיניסטי, שכן שימוש כזה כאילו מקהה את זכרון היותן לוחמות שוות בין שווים, הגם שהן עצמן מודות כי בפועל לא אלה היו פני הדברים. העובדה שרבות מן הלוחמות נמנעו מלהתעמת עם מציאות הפלמ"ח כמציאות סטראטיפית ומצ'ואיסטית - באותה תקופה ואף מאוחר יותר - בולטת עוד יותר לנוכח הדרך שבה מתעמתת עמה נתיבה בן-יהודה ממרחק השנים. בן-יהודה מנתחת מציאות זו ניתוח ייחודי בפומביותו ובעוצמתו, בתארה את ההרג, את הכאב, את חוסר הארגון ואת האיומים שעלו בחיי אדם, את 'החלום הציוני' ואת התפיסה הגורפת והלא-ביקורתית שלפיה כל מה שאינו 'משלנו' הוא פחות טוב בהכרח. לדבריה, אל מול 'משלנו' עמדו גם 'רואי הדקויות' - יודעי המוסיקה, שונאי המלחמות, הוגי ההגיגים וכל ה'מתעסקים בקטנות'.⁵⁷ על רקע זה, של חוסר הרגישות לדקויות וחוסר הכבוד לאחרים, קובע גם מעמדן של הבנות כ'אחר'. אמנם עם 'הרגישים וההוגים', שנבדלו מן האחרים ביחסם לתרבות (הם הפגינו את ידיעותיהם הספרותיות) או למלחמה (הם יצאו נגד המלחמות וכאב ההרג) היו גם לוחמים בני הכשרות או משקים, אך ליוקרתם של אלה לא נשקפה סכנה. גם העולים ה'ישנים' שבין חברי הפלמ"ח, שמבטאם ונימוסייהם השונים עדיין ניכרו בהם - הגם שהתעמעמו עם השנים - זכו ליוקרה ארוכת טווח משאימצו את סממניו הטיפוסיים של הצבר-הפלמחניק והוכיחו את כוחם בקרב. הנשים, לעומת זאת, נתפסו מראש כמועדות להתעסק בכל אותם דברים 'פחות חשובים' מכוח תפקידיהן המסורתיים ומכוח אופייין, ולכן היתה יוקרתן פחותה מלכתחילה.

56. כך בראיונות שערכת, וראו גם יעל שרז-פולקובסקי ועליזה עולש בריאיון עם תמר אבידר, 'איפה-איפה הן', עמ' 31; צביה בן-צבי-כצנלסון, 'חובשת קרבת', מבפנים, 2 (קיץ תשמ"ז), עמ' 122; עדות, 1 (אפריל 1991), עמ' 122.

57. בן-יהודה, 1948 - בין הספירות, עמ' 22, 31, 37, 48-49, 59-60, 86-87, 94-95, 342-352, 358-360; בן-יהודה, מבעד לעבותות, עמ' 37.

לצד השאיפה לאמץ אמות-מידה והליכות גבריות כדי לזכות ביוקרה הנכספת עולה מדבריה של בן־יהודה הערגה לפריצת הסד הרגשי של דמות גברית זו. היא רוצה ב'ציונות נטו [...] בלי שוביניזם', כחלק מהתערטלות כללית של הציונות מכוחניותה.⁵⁸ אכן, ממרחק הזמן נראה האקספרימנט הציוני 'טבול באי־שוויון, אולם ביטויו של חוסר השוויון ביחסי המינים בפלמ"ח לא זכה לתשומת לבם הביקורתית של בני הדור, שראו ב'פמיניזם' מושג מתייג ומאיים. תפיסה זו, כפי שמראה חנה הרצוג, מאפיינת את התרבות הפוליטית הישראלית מראשיתה. לטענתה, מאז ומתמיד היו הנשים בישראל נתונות במלכוד: מחד השתמשו בזהותן המינית כמוקד כוח בחיים הציבוריים ומאידך שאפו להתנער ממנה, שהרי בסופו של דבר הוגדרו תמיד כ'נשים' בפי האחרים.⁵⁹ גם חברות הפלמ"ח נלכדו במלכודת זו. הן טענו לשוויון בין המינים, הן בציות לפקודות והן במידת השלמות המצפונית עם תוצאותיו ומסקנותיו, וייתכן שאכן כך היה, אולם בפועל זוהו עם רגשות יתר שאינה מתאימה לקרב. סיפור שרווח בפלמ"ח כהוכחה ניצחת לרכותן של נשים המכשילות פעולות צבאיות היה הסיפור על מירק'ה, שברגע המכריע היססה לזרוק רימון על בית שעלה ממנו קול בכיו של ילד ערבי. לבסוף התברר שהסיפור מסולף, אולם המהירות שבה נפוץ מראה עד כמה רווח הזיהוי הסטראוטיפי הזה בפלמ"ח. כך קשתה עוד יותר דרכן של הבנות שאפו להיות לוחמות.⁶⁰ זיהויה של הרגשות עם הנשים עשוי להסביר את מורכבות יחסם של בני דור הפלמ"ח לשאלות מוסריות שעוררה התייחסותם לערבים. ייתכן שמשום כך היה התרגום הגברי הרווח ל'מושג' 'לב חלש' - שאין מקומו במלחמה הגובה מחיר מוסרי גבוה אך 'מחויב המציאות'. עוד אעיר כאן כי בשל השפעתו ארוכת הטווח של 'הדיאלוג' הנורמטיבי והערכי עם יהודי הגולה - דיאלוג שממנו ניזון תהליך התגבשות דמותה המהפכנית של האישה היהודייה החדשה בארץ־ישראל - עומעמה האפשרות להתייחס לדמותן הקונקרטי של הנשים החדשות ולמצוקותיהן הראליות. תהליך זה מזכיר את התפתחות יחסו של היישוב לערבים.⁶¹

אסיים בדיון בתגובותיהן של חברות הפלמ"ח לתפקידן בצבא ההולך ומתגבש - תפקיד שחתם את השירות הצבאי של רובן. במרס 1948 הוחלט על הקמתו של חיל עזר נשי. בדצמבר של אותה שנה היו רשומות 10,259 נשים כמגויסות למצבה הפעילה של צה"ל, ובכך היו 10.6 אחוז מכלל המגויסים. בתחילה, בעידודו הנמרץ של בן־גוריון, אורגן הח"ן במתכונת ה־ATS (גדוד בנות אוטונומי ששירת חטיבה והיה קשור פיקודית וכלכלית לחיל נשים עצמאי), אולם

58. שם, עמ' 23, 143, 162-163, 244-248, 256, 264, 337; בן־יהודה, 1948 - בין הספירות, עמ' 40, 48-49, 164, 283.

59. הרצוג, נשים ריאליות, עמ' 147.

60. בן־יהודה, 1948 - בין הספירות, עמ' 121, 197-198, 209-246, 270-271, 297, 313, 318-320; צביה כהן, 'לזרוק או לא לזרוק', נעמת, 63 (אפריל 1978), עמ' 8-9; אביגדוריאבידב, בדרך שהלכנו, עמ' 52.

61. בחינת השפעתן של תפיסות זמן ומרחב על עיצוב דמות האישה העבריייה החדשה פותחת אפיק מעניין למחקר, שבו אני עוסקת כעת.

במאי 1949, בשל מספרן הרב של המגויסות, הוחלט על פיזורן בין היחידות ועל חיסול המחנות והמשרדים הגדודיים.⁶²

הפלמחאיות חששו מבידודן ומהוצאתן ממעגל התרומה האפקטיבית לצבא. ב-19.6.48 כתבה הדסה אביגדורייאבידב על בנות החטיבות הראל ויפתח ועל יוצאות ה-ATS שהתכנסו בסרפנד כדי לדון בהקמת חיל הנשים. חברות הפלמ"ח התנגדו נחרצות לכוונה לתעל נשים רק לתפקידי משנה לא קרביים. 'כיום', נזקקה אביגדורייאבידב לטיעון ה'מציאותי', 'כשאנו נלחמים מעטים כנגד רבים, המסתערים עלינו מכל עבר, יש חשיבות לתוספת של כוח לוחם, ומדוע לוותר מראש על 50 אחוז מהאוכלוסייה. גם לבנות יש זכות להילחם ולהגן על מולדתן. בנות, שנלחמו עד כה, הוכיחו את מסירותן ואת יכולתן של הבנות'. אביגדורייאבידב גייסה גם את הטיעון הגברי הרווח - תרומת הנשים לכוח הלוחם - בצינינה כי 'חברה מעורבת בצבא, כפי שהייתה אצלנו עד כה, מעדנת יותר את האווירה, ומאפשרת פעילות חברתית', אולם בה בעת הקשתה ושאלה: 'מדוע לא לאפשר לבנות לתרום כפי יכולתן ובהתאם לכישוריהן? למה לרתום את כל הבנות, בקנה-מידה אחד, בלי התחשבות ביכולתן השונה, רק לתפקידים שוליים ומשניים בחשיבותם?'. היא סברה כי יצירת מסגרות חד-מיניות בצבא - צעד שבו תמך בן-גוריון - תביא לנסיגה מאותם הישגים ולביטולם.⁶³ לילה יוסף שאלה: 'הסותמים אנו את הגולל על שיתוף החברות בלחימה-קרבת, או לאו? - אם נקבע ששיתוף החברה בלחימה יהיה דבר יוצא-מהכלל, לא תהיינה לנו לוחמות. לדעתי, אין לקבל את העיקרון הזה בשום פנים ואופן. אין לקבל את הסיסמה: בחורה לח"ן - הבחור לחזית'.⁶⁴ לפי היגיון זה היה על הצבא למסד מראש את אפשרות הבחירה בשביל חיילות המעוניינות להגיע לקווים הראשונים - כחובשות וכקשריות, למשל - ולאמנן לכך במסגרת מוגדרת וקבועה.

הדיון באופי תפקידי האישה בצבא שיקף את הדיון הרחב יותר בשאלת אופיו של הצבא המתעצב. הפלמחאיות ראו עצמן כחלק מן הצבא העממי. הן טענו שאם מראש תודבק לנשים בצבא התווית המעליבה של 'כוח-עזר', הן לא תוכלנה למלא 'תפקידים בעלי משמעות בחברה' בלי להשתדל ולבקש ש'יעשו להן את הטובה'. בעניין זה מוסיפה לילה יוסף וטוענת: 'כשם שלא תיתכן חברת-עובדים בלי שוויון החברה, כך גם לא יתכן שהמיליציה של חברה זו - וזו

62. על הקמת חיל עזר נשי שיהיה כפוף לאגף כוח אדם בצה"ל הוחלט בישיבת הוועדה לתפקידי מטה מיוחדים במרס 1948. בתקופה הראשונה נותרו חברות פלמ"ח רבות באותן יחידות שבהן היו לפני צו הגיוס הראשון והקמת הח"ן, וחילו רק באופן פורמלי. גם אחר-כך נמשך גיוס פרטיזני ופרוטקציוני, במיוחד בערים הגדולות, למורת רוחן של מפקדות הח"ן. ראשונות המארגנות של החיל היו המפקדת אל"מ מינה רוגוז'יק-ברצבי, סגניתה, שושנה גרשונוביץ, שהיתה ב'הגנה' וב-ATS, ושוריקה ברורמן מהפלמ"ח, שהיתה קצינת ההדרכה הראשונה. ראו: צביה כהן, 'חיל נשים (ח"ן)', בתוך: 'י' ארוז וז' שיף (עורכים), צה"ל בחילו: אנציקלופדיה לצבא ולביטחון, טו, תל-אביב 1982, עמ' 13-19; זהבה אוסטפלד, צבא נולד, א, תל-אביב 1994, עמ' 442-446. נתיבה בן-יהודה הקדישה את ספרה **כשפרצה המדינה** (ירושלים 1982) לתקופת ההפוגה הראשונה וראשית ארגון הצבא. לעניינינו ראו שם, עמ' 2, 5, 55-53, 63.

63. אביגדורייאבידב, **בדרך שהלכנו**, עמ' 154-156; וראו גם לעיל, הערה 60.

64. יוסף (לעיל, הערה 44) עמ' 777.

צריכה להיות דמותו של צבאנו - לא תשתף בתוכה את החברה במלוא השוויון.⁶⁵ מדבריה עולה כי לשירותן של בנות בתפקידי לחימה חשיבות חברתית מהותית החורגת מתחומי הצבא: רק מחויבות לשוויון בצבא (שיושג עם מיסוד התפקידים האמורים לנשים) תביא לשיפור מעמד האישה בחברה.⁶⁶ ואולם, כפי שראינו, בפועל היו הלוחמות רק מיעוט מחברות הפלמ"ח, ואף נבדלו מיתר החברות במידת החשיבות שהקנו לתפקידן בחזית. הדסה אביגדוריי אבידב מסכמת בצער: ' [...] הייתה לי הרגשה, שאנו סתם שופכות מילים ריקות. כלה ונחרצה, כנראה, שכך הוחלט, ואנו סתם יוצאות-דופן'.⁶⁷ חודש לפני הכינוס שעליו היא מדברת, במאי 1948, בכנס לקראת פירוק חטיבת יפתח, אמר שלום (שוליא) רונן, סגן מפקד החטיבה:

כשלוך גדול אחד שלנו, והוא עניין הבנות [...] עוול הוא, שבמצב כוח האדם של הישוב נוצלה כה מעט האישה למאמץ המלחמה. אין זה מקטין את אשמתנו, שבנות רבות התרגלו אצלנו לשבת באפס מעשה כמעט [...] נכון שלא היה לנו פנאי, נכון שמטה הפלמ"ח לא עשה בשטח זה את המוטל עליו, אך בסכמנו פרשה מפוארת, אל לנו לשכוח את כישלוננו זה.⁶⁸

בדברים אלה יש כדי לרמוז כי מחויבות הפלמ"ח לשוויון היתה אידאולוגית יותר משהיתה מציאותית, שהרי על-פי-רוב, צורכי השטח הבוערים הם שהכתיבו את הדרך שבה נוצלו החברות המיומנות בשדה הקרב. כאמור, ההחלטה על שיתוף בנות בקרב הופקדה בידי המפקדים המקומיים, ואלה היו מעטים. מעטים היו גם אלה שהכירו בעובדה שהכוח הפוטנציאלי הזה אינו מנוצל כראוי.

במאבקן על מעמדן בצבא ניסו הבנות לנצל את חלון ההזדמנויות שנפתח בימיו הראשונים של צה"ל ולשנות את הסטראוטיפיזציה המגדרית באמצעות 'הבטחת השוויון', שהבטיח הפלמ"ח לנשים. בפלמ"ח החלו שלבי התרחקות המציאות מאתוס השוויון. התהליך שהחל בפלמ"ח עם הפרדת האימונים והמשיך עם הרחקתן הגורפת של הבנות מן הקווים הראשונים נחתם בימיו הראשונים של הצבא החדש, כאשר תקוות ואפשרויות לשינוי המצב נדחקו מפני הדומיננטיות של ארגון הצבא במתכונת הבריטית ומפני כוחם של דפוסים מסורתיים. יש לציין כי הבעייתיות העצומה שמעוררת כיום שאלת שיתוף הנשים בלחימה מאירה עוד יותר את קשיי ההתמודדות עמה בתקופת הפלמ"ח. וכך, אף שהמאבק באדריכלי המסגרות החד-מיניות בצבא המתעצב תרם לתדמיתן של חברות הפלמ"ח כנשים 'חדשות' ועזר לקיבוען ככאלה בתודעה הישראלית,

65. שם, עמ' 777-778. ראו גם אביגדוריי-אבידב, בדרך שהלכנו, עמ' 193-195.

66. כך גם בדבריה של שאולה פינס על עיצוב מנגנון הסעד בצה"ל, ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 785. שילוב נשים ביחידות הגברים נמשך בצה"ל בעיקר במסגרת הנח"ל, שהפך גם משום כך לממשיך דרכו של הפלמ"ח ולכור היתוך 'צברי'.

67. אביגדוריי-אבידב, בדרך שהלכנו, עמ' 156.

68. מצוטט אצל קדיש, למשק ולנשק, עמ' 241.

במציאות החדשה של הממלכתיות ותחת לחציה של החזית הדתית במערכת הקואליציונית הועמקו החלוקות המסורתיות.⁶⁹

* * *

למרות ההצהרה השוויונית שנוסחה בחוק הגיוס לנשים (תשי"ג - 1953) הרחיק צה"ל בנות מתפקידי פיקוד ומן החזית בהתאם לתקנות שירות הביטחון (בעניין תפקידי האישה בשירות סדיר, תשי"ב - 1952). רוב החיילות שירתו כפקידות, ובנות דתיות שוחררו מחובת השירות.⁷⁰ בתשובתו למפלגות הדתיות בעניין אופי שירותן של הבנות בצה"ל יצק בן-גוריון תוכן חדש לטיעון 'המציאות' המוכר מן הפלמ"ח. הוא טען כי לנוכח העובדה שבמלחמות המודרניות אין החזית נבדלת מן העורף ולנוכח האיום הערבי יש לאמן נשים בנשק כדי שתוכלנה להגן על יישוביהן. כך קשר בין חובת אימונן של נשים בנשק, המשקפת תפיסה מהפכנית, ובין התפיסה המסורתית - אם תוכלנה לאחוז בנשק, תוכלנה לפנות להקמת יישובים ביתר ביטחון, ועם התבססותם של יישובים אלה תבאנה ילדים לעולם.⁷¹ בדיונים מאוחרים יותר לחוק שירות הביטחון נדרש בן-גוריון לאפשרות שבנות ישרתו ביחידות קרביות באמרו: 'הדיבור על שוויון-זכויות של גבר ואישה בעניינים אלה אני רואה כאבסורד, כרדיקליזם נבוב, באשר הוא סותר אמת חיים'. ובאשר למחויבותה של ממשלת תנועת העבודה לשוויון בין המינים -

69. מגילת העצמאות מכירה בזכות האישה ליחס שווה, אך אינה בעלת תוקף של עיקרון משפטי-חוקתי שעליו פיו ניתן לבטל חוקי מדינה המנוגדים לעקרונות היסוד שהותוו בה בטענה לאי-חוקיות. לכן ניתן היה לשנות את הוראות חוק שיווי זכויות האישה (תשי"א - 1951) בחקיקה מאוחרת יותר. חוק זה קובע כי 'יקויים שוויון גמור ומלא של האישה, שוויון בזכויות ובחובות בחיי המדינה, החברה והמשק ובכל מערכת החוקים'. בפועל חוק זה אינו מסדיר אפליה מצד פרטים, חברות או ארגונים פרטיים אלא רק מצד המדינה. ראו: פנינה להב, 'כשהפאליטיבי רק מקלקל': הדיון בכנסת על חוק שוויון זכויות האישה, **זמנים**, 46-47 (חורף 1993), עמ' 149-159; פרנסיס רדאי, 'המסגרת המשפטית בישראל', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן ורות שריפט (עורכות), **נשים במלכוד**, תל-אביב 1982, עמ' 177 [להלן: רדאי, 'המסגרת המשפטית'].

בדיונים בכנסת על נוסח החוק ומשמעותו הדגיש הצד החילוני את מחויבות האידיאולוגיה הציונית לרעיון שוויון המינים תוך כדי שלילה מובלעת של מעמד האישה בגלות, אולם מגד היה נאמן להמשכיות המסורתית מחשש לניפוץ מוסד המשפחה, שיגרור 'שידוד מערכות משמעותי במעמד האישה והגבר' ופגיעה ב'יחסי הכוחות הפועלים לטובתנו'. ראו: ד' בן-גוריון, **חזון ודרך**, א, תל-אביב 1951-1953, עמ' 237-239 [להלן: בן-גוריון, **חזון ודרך**]. לבסוף יותר המחנה החילוני למחנה הדתי בנושא מעמד האישה בעיקר בענייני הנישואין והגירושין, שניהולם הופקד כולו בידי מוסדות הדין הרבניים. ראו: שרפמן, **נשים ופוליטיקה**, עמ' 44-59, 65-66; רדאי, 'המסגרת המשפטית', עמ' 177-180.

70. תקנות שירות ביטחון (תפקידי אישה בשירות סדיר), תשי"ב - 1952. רדאי, 'המסגרת המשפטית', עמ' 186-185.

71. למדיניות כור ההיתוך של בן-גוריון מצטרף מוטיב 'המשפחה הגדולה' כקושר אידאולוגיות ומסורות דתיות ועדתיות שונות לכדי אידאולוגיה לאומית. על השימוש ב'משפחה הגדולה' כמכשיר לבלית שוויון לנשים תוך כדי הנצחת תפקידיהם המסורתיים של המינים ראו: איריס ג'רבי, 'מעמד האישה בחברה הישראלית ושיירות הנשים בצה"ל', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 1995, עמ' 24.

את הנושא הזה 'איגף' בן-גוריון בהדרשו לאפשרות שנשים יבחרו בתפקידן הצבאי: 'נדמה לי', אמר, 'שבכלל אנו מדברים יותר מדי על זכויות-אדם, כאילו אנו חיים במאה השמונה-עשרה, כשעמים אחרים שיברו בפעם הראשונה אזיקי העריצות והכריזו על זכויות-אדם. בימינו יש להכריז קודם-כל על חובות-אדם'.⁷² במציאות בתר-מהפכנית מתוקנת שכזו, כפי שמציג אותה בן-גוריון, על מה ילינו הנשים?

המהירות שבה נתפס 'החדש' המהפכני כקיים מנעה מבני הדור להקדיש תשומת לב ובחינה אידאולוגית מעמיקה וביקורתית יותר של נושא מעמד האישה, ובכך מנעה את עיצובה של דמות אישה עצמאית יותר. דמותה המהפכנית של האישה העבריייה החלה את דרכה הממשית עם תחילתן של העליות החלוציות לארץ-ישראל, ובימי הפלמ"ח נתפסה כבר כדמות קיימת. ואכן, הדימוי העצמי של נשים 'חדשות' נותר בעינו גם בקרב נשות הפלמ"ח. כך, למשל, מעידה צביה בן-צבי-כצנלסון כי שנות השירות בפלמ"ח הפכו אותה ל'אחרת. אותם דברים סמויים הנבלעים בתוך הישות [...] טיפוס של איש חדש, בטוח יותר, מעיז יותר, נאמן ומוכן לעתידו [...]'.⁷³ אחרות הדגישו את אפשרות הבחירה כמהות השוויון בין המינים.⁷⁴

ואולם, בסופו של דבר, רק מעטות מבנות הדור פרצו את גבולות החלוקה המגדרית בשוק העבודה. בניגוד לדימוין 'החדש', רבות מהן נישאו לבני הכשרתן זמן קצר לאחר סיום שירותן או אף לקראת סיומו (כשהיו בנות 21-25), ועד מהרה גם ילדו ילדים. כשליש מהן עבדו כמורות, אחרות - כמזכירות או כספרניות, ואחדות פנו לתחום האקדמיה ולתחומים אמנותיים.⁷⁵ רובן לא הגיעו לתפקידים ניהוליים, ורק קומץ מהן המשיך בקריירה צבאית.⁷⁶ חברות הקיבוצים שבהן מילאו בדרך-כלל תפקידים נשיים מובהקים בקיבוץ (כגון אקונומית או מנהלת מחסן בגדים), ורובן לא החזיקו בעמדות בעלות השפעה חברתית ופוליטית מקיפה בקיבוץ או

72. בן-גוריון, חזון ודרך, א, עמ' 241-247; שם, ב, עמ' 122-123, 128.

73. צביה (בן-צבי-כצנלסון), 'החשבון האמיתי', בתוך: ספר הפלמ"ח, א, עמ' 338-339.

74. בראיונות עמי, וגם אצל תיתי עובד בריאיון עם תמר אבידר, 'איפה-איפה הן', עמ' 28-31; צביה כהן, 'בנות ללחימה - כן או לא', נעמת, 106 (מאי 1988), עמ' 10-11.

75. נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בנוגע להשתתפות נשים בכוח העבודה בארץ הוכחו כבלתי-שמישים לעבודה זו. הנתונים אינם מפרטים התפלגות גילית (לכן נבצר ממני לאתר את קבוצת הגיל הנחקרת) ואינם מפרטים את מיקום הנשים בהיררכיה המקצועית. במסגרת היקפו המצומצם של מאמר זה נבצר ממני לסקור סקירה סטטיסטית מקיפה את התפלגותן היישובית של בוגרות הפלמ"ח ואת עיסוקיהן האזרחיים; לכן שימשו לי למדגם שבעים ושתיים הפלמחאיות שרואיינו לספרה של איה גוזס-סבוראי ספרי לי ספרי לי, לצד הראיונות המקיפים שערכתי.

76. שרה (שוריקה) שפכנר-ברוורמן, שהיתה קצינת ההדרכה הראשית הראשונה במטה הח"ן, ציפורה נריה-גריליץ, ששירתה בפיקוד הנח"ל והשתחררה מצה"ל ב-1979 בדרגת סא"ל, ורעיה טראוב-בן-ישראל, שהשתחררה מצה"ל בשנת 1973 בדרגת סא"ל. טראוב לחמה במסגרת חטיבת הראל כחובשת וכמ"כית עד לפציעתה בלטרון. היא האישה היחידה שעברה קורס מפקדי גדודים ב-1953 ומראשונות מסיימי קורס קציני מודיעין. במלחמת ששת הימים היתה מתאמת כוחות קרקע-אוויר ומנתחת אסטרטגית. היא פיקדה על בה"ד 12 במשך שלוש שנים. יש לציין, כמוכח, גם את שולמית אלוני, שלמדה משפטים ופנתה אחר-כך לפוליטיקה.

בתנועתן.⁷⁷ מרביתן של חברות הפלמ"ח לשעבר שפנו לאפיק הפוליטי עשו זאת ברמה המקומית בהציגן עצמן כ'לוחמות' בשדה הפוליטי.⁷⁸ התפלגותן המקצועית בשוק העבודה דמתה לנטייתן המקצועית של נשים ישראליות עובדות שבאו מרקע דומה.

הזירה הפוליטית, הזירה הצבאית וזו הקיבוצית תשמשנה כאן לבחינת דרכן של חברות הפלמ"ח בחייהן האזרחיים על רקע מאפייניו של שוק העבודה הישראלי, במיוחד בשני עשוריו הראשונים. אלה היו שנות עיצובן המקצועי של אותן נשים, שהיו אז בשנות העשרים, השלושים והארבעים לחייהן.⁷⁹

הנחה רווחת היא ששוק העבודה המקומי מציע לבני שני המינים הזדמנויות שוות לפיתוח הפוטנציאל האישי שלהם ולהתקדמות בסולם הדרגות, על בסיס תכונות הולמות ומוטיבציה אישית. לפי הנחה זו, העובדה שנשים אינן מתקדמות לעמדות בכירות בהיררכיה הארגונית-מקצועית היא הוכחה לחוסר מוטיבציה; הקריירה של גולדה מאיר, למשל, מובאת כהוכחה ניצחת לשוויון הזדמנויות הזה. ואולם, למרות תרומתה להעצמת מיתוס השוויון לא ייצגה גולדה אינטרסים נשיים.⁸⁰ מכל מקום, עובדה היא שעד 1988 - השנה שבה הגיע ייצוגן של הנשים בכנסת לשפל המדרגה - עמד שיעור חברות הכנסת על פחות מעשרה אחוזים מ-120 חברי הבית. גם ברשויות המקומיות היה שיעורן של הנשים נמוך, למרות העובדה שרשויות אלו עוסקות בתחומים הקרובים יותר לתחומי הפעילות המסורתיות של נשים.⁸¹ אף שההבחנה המסורתית בין תחומי פעילות 'נשיים' לתחומים 'גבריים' חופפת לזיהוי הפוליטיקה עם 'גבריות',⁸² ניתן היה לצפות שלפחות כמה מן הלוחמות או מחברות הפלמ"ח

77. לעומתן בולטת שוריקה ברורמן, שלאחר שחרורה מצה"ל ריכזה את מחלקת הביטחון של הקיבוץ הארצי ואחר-כך את מחלקת החברות של מפ"ם.

78. ראלי (לעיל, הערה 2), עמ' 8, 10.

79. מטרתה של סקירה תמציתית זו לפתוח צוהר לנושא מעניין זה ולכיוונו מחקר אפשריים. משום היקפו המצומצם של מאמר זה יש להמשיך ולבדוק את נוכחות יוצאות הפלמ"ח בשוק הכלכלי. כמו כן נדרש מחקר מעמיק בקרב בנותיהן של יוצאות הפלמ"ח - מחקר שיבדוק את יחסן למורשת השוויון של אימותיהן כפי שהתבטא בדימוין העצמי ובנוכחותן בשוק העבודה. תחום מעניין נוסף הדורש בדיקה הוא דפוסי השתלבותן של נשים בשוקי העבודה בארצות אחרות לאחר השתתפותן במערכות הכלכליות-תעשייתיות בזמן מלחמה והשוואתם לתהליכים שעברו על יוצאות הפלמ"ח. מבדיקה ראשונית מסתמנים, למשל, הבדלים חשובים בין המודל הישראלי לזה האמריקני, שהראשון שבהם הוא השתתפותן של מקצת הפלמחאיות בלחימה האקטיבית. שוני בולט נוסף הוא הדומיננטיות של אתוס הביטחון ושל אתוס השוויון בנוסחה הסוציאליסטית בחברה הישראלית המתהווה, ויש גם הבדלים המתבטאים בגיל הנשים ובמצבן המשפחתי. על מאפייני שירות הנשים בצבא ארצות-הברית מימי מלחמת העולם השנייה ראו, למשל, אצל ג'רבי (לעיל, הערה 71) עמ' 93-102.

80. דפנה יזרעאלי, 'אגדת הזדמנויות השוות', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן ורות שריפט (עורכות), **נשים במלכוד**, תל-אביב 1982, עמ' 114-115.

81. עצמון (לעיל, הערה 2) עמ' 5-16; שרפמן (לעיל, הערה 9) עמ' 15; הרצוג (לעיל, הערה 2) עמ' 17, 19, 129-130. ג'רבי (לעיל, הערה 71), עמ' 28-31, 60-62, 64-68, 74-82.

82. זיהוי הפוליטיקה עם גבריות, הנובע מן ההבחנה המסורתית בין התחום הפרטי (בית = נשים) לציבורי (חוץ = גברים), הופך להפרדה אידאולוגית-פוליטית המהווה אמצעי תרבותי מהותי להדרת נשים מפוליטיקה.

הערות יותר לסוגיית השוויון תשאפנה לעשייה פוליטית, בייחוד לנוכח האתוס השוויוני שבו דגלו. אולם גם יוצאות הפלמ"ח שזוהו פוליטית וחברתית עם מפלגת העבודה, שמספר נציגיה ברשויות המקומיות היה הגדול ביותר, מיעטו להשתתף בחיים הפוליטיים.⁸³ את מיעוט השתתפותן של בנות דור הפלמ"ח בזירה הפוליטית יש לבחון אפוא בשני מישורים הארוגים זה בזה: האחד - חולשתם היחסית של בני דור הפלמ"ח בכללו בפוליטיקה הישראלית, והשני - חולשתן הפוליטית של בנותיו.

הסוציולוג יונתן שפירא תולה את שיתוקה של הסוציאליזציה הפוליטית הכללית של בני דור הפלמ"ח בעיקר בחינוכם העברי-ציוני בארץ. לדעתו, התגבשותה של מערכת החינוך סביב השאיפה ליצור תודעה לאומית ותרבות לאומית ייחודית באמצעות השימוש היחידאי בשפה העברית הביאה לצמיחתו של דור צעיר בעל תפיסה קבועה וקונפורמיסטית של המציאות, התלויה בפרשנותם של מנהיגים.⁸⁴ גם אניטה שפירא סבורה כי חולשתם הפוליטית של בני הדור מקורה בחינוך לאתוס ציוני, אך טוענת כי מקורו של חינוך זה היה בעיקר בפעילותן של תנועות הנוער, בהיותן 'מוקד תרבותי ואידיאי [...] ששימש] מקור השראה על הפלמ"ח, באמצעות ההכשרות המגויסות', שבהן התנסו החברים התנסות חברתית קולקטיבית. ה'קריירה', ובמיוחד זו הפוליטית, הועמדה בניגוד למסריו של האתוס הקולקטיביסטי, שהיה דומיננטי בתנועות, ובהתאם לכך הועדפו 'ההגשמה' ו'העשייה' על-פני 'הדיבורים'. לפי שפירא, גם יחסם המופשט של בני הדור לסוציאליזם מנע את היווצרותה של תשתית לחשיבה אידאולוגית ופוליטית ביקורתית ויצירתית. זאת ועוד, הווייתם של בני הנוער, כלומר זיהוים עם האופוזיציה שמשמאל למפא"י, סתמה גם היא את הגולל על עתידם הפוליטי. אולם הגורמים העיקריים שמנעו את מימוש הפוטנציאל של יצירת התרבות הדורית החדשה היו, לטענת שפירא, הסחף הגדול של מלחמת העצמאות וגלי העלייה העצומים. אל מול הערכים שבהם התגדרו בני דור הפלמ"ח עלו אז הנטייה לאינדיבידואליזם והאכזבה מברית-המועצות. בישראל של שנות החמישים סימלו מאפייני יחידתם הדורית של אנשי הפלמ"ח דווקא סנוביזם. בני הדור, טוענת שפירא, נקרעו בין דור האבות לבין האתוס החדש.⁸⁵

מיעוט השתתפותן של נשים צעירות בפוליטיקה מוסבר במלכוד 'הקשר הכפול' - בלימה עצמית הנובעת מאימוץ כללי האידאולוגיה הנורמטיבית של ניגוד התפקידים בין הבית לחוץ. ראו הרצוג, **נשים ריאליות**, עמ' 26-35, 46-47.

83. שם, עמ' 60, 80, 87-100.

84. 'שפירא, **עילית ללא ממשיכים: דורות מנהיגים בחברה הישראלית**, תל-אביב 1984. ראו במיוחד עמ' 73-89.

85. שפירא (לעיל, הערה 30), עמ' 178-204, ובמיוחד עמ' 186 ואילך; שפירא, **חרב היונה**, עמ' 368, 374. ניתן להוסיף כאן גם את יחסם של הפלמחאים הצעירים לדמויותיהם הנבחרות של מפקדים משרי בטחון, שנתפסו כאבות הדואגים תמיד לפקודיהם-ילדיהם. יחס זה מסביר את קבלתם של ערכי דור האבות המהפכניים לצד מרי הנעורים, שהתבטא בנהייה פוליטית אחר מפקדים כיגאל אלון, שנמנו עם האופוזיציה השמאלית. ראו: בן-יהודה, **1948 - בין הספירות**, עמ' 7, 16, 25, 35, 50, 63, 71, 75, 128, 162, 280; הנ"ל, **מבעד לעבותות**, עמ' 113. לדיון במאפייני הפלמחניקים המזכרים כאן ראו אצל אלמוג, **הצבר - דיוקן**, עמ' 103, 169, 182-183, 195, 306. ניתוח זה מסתמך על דיונו של קרל מנהיים בנושא 'היחידה הדורית'. לטענתו, הסולידריות של חברי היחידה הדורית מבוססת על תגובות רגשיות, התנהגותיות ואינטלקטואליות דומות

בניו ובנותיו של דור הפלמ"ח תפסו עצמם כראשונים שחוו מלחמה 'אמיתית', בניגוד לדור 'המדברים', הפוליטיקאים ילידי הגולה. בין אלה האחרונים היו גם פוליטיקאיות (בבה אידלסון, גולדה מאיר, חייקה גרוסמן, צביה לובטקין), שמילאו את 'הנוף' הפוליטי-נשי של שנות החמישים בישראל ונטו לגלות עוינות כלפי הצעירות יותר (מצב שאינו ייחודי למציאות הישראלית).⁸⁶ יחסן זה היה בין הגורמים לחולשתן הפוליטית של בנות דור הפלמ"ח. מרכזיותו של השיח הבטחוני בישראל מנעה אף היא פעילות לקידום עניינים 'נשיים', שכן לאורו היא נתפסה כ'משנית' (במיוחד לאחר מלחמת ששת הימים).⁸⁷ גם הפטריארכיות בקרב העליות העצומות מארצות האסלאם והמסורתיות שאפיינה את תפקידי המינים במשפחות ניצולי השואה, שהקנו חשיבות רבה לבנייתה של המשפחה, מנעו מאבק ממשי לקידום מעמד האישה. יש לציין כי דימוין 'הפרימיטיבי' של העולות מארצות האסלאם דווקא חיזק את דימוין העצמי של ילדות הארץ כנשים מתקדמות, תוצריה של תרבות סוציאליסטית-שוויונית, המחויבות להנחיל את ערכיה של תרבות זו ואת הנורמות שלה. דימוי עצמי זה נבע גם מן העובדה שבאתוס הציוני נתפסו היחסים בין הגולה לארץ-ישראל כיחסים בין הורה לבנו. 'דור הבנים' נתפס כעולה על דור האבות בכישוריו, בתכונותיו ובמראהו, כממשות מחנכת ומגינה וגם כסמל לתכונות אלה.⁸⁸ אולם יש לדרוש באשר למשמעותה של הנחלה זו. בני דור הפלמ"ח ירשו את דימויים העצמי האוונגרדי מדור האבות (למרות נטייתם האופוזיציונית). אמנם לאחר נוראות המלחמה ולנוכח שינוי פניה הדמוגרפיים של החברה היהודית דומה שתפסו עצמם כמורי דרך חלוציים שסיימו את תפקידם המעשי, אך לדמותם החדשנית היתה חיות משל עצמה, שהמשיכה להקרין את אורה המעצב והמחנך גם בהמשך. כך תפסו עצמן הפלמחאיות כשיאו של תהליך הניתוק מדמות היהודייה הגלותית, שהרי רובן היו צבריות שהשתתפו בלחימה למען עצמאות מדינת ישראל ולמען יישובה. לכן, לאור עוצמתו של מיתוס השוויון ו'דוגמאותיו בשטח', נדחו תהיות על אי-שוויון מסדר היום הציבורי והפרטי בשנים שלאחר המלחמה.

לנסיבות היסטוריות ייחודיות. ראשית התפתחותה של התרבות הדורית החדשה מועמדת בסכנה אם קצב השינוי החברתי מהיר מדי. דיון זה חשוב לענייננו גם בשל העובדה שבני דור הפלמ"ח אימצו כמה מן הנורמות והאתוסים שרווחו ביחידה הדורית שקדמה להם, ותפסו עצמם כמעצבי היחידה הדורית שבאה אחריהם. ראו: K. Mannheim, 'The Problem of Generations', *Essays on the Sociology of Knowledge*, London 1952, pp. 276-322

86. צביה כהן, 'שולמית אלוני: רציתי להיות זמרת, אך כיון שאיני יודעת לשיר, התחלתי לדבר ולעסוק בפוליטיקה', **נעמת**, 63 (ינואר 1983), עמ' 20-24; חדוה ישכר, 'הוויקיה ברצות, ראיון עם ח"כ שולמית אלוני', **גנה**, 15 (חורף-אביב 1988), עמ' 22-23.

87. על השיח הבטחוני ראו: שרפמן, **נשים ופוליטיקה**, עמ' 67-70.

88. בעיניה של מדריכת חברת נוער מעיראק נקרעו חניכותיה בין נורמות וסטראוטיפים גלותיים-מסורתיים של תפקיד האישה ומעמדה ובין דימוי היהודייה החדשה, המשוחררת מכבלי המסורת, שלדעתה היתה גלומה בה עצמה ובבנות דורה הדומות לה ('יחידתה הדורית'). לצד התכנים הציוניים-חלוציים הכלליים העולים מן הדברים ניכר בהם גם דימוין העצמי הגורף של בנות הדור, שראו עצמן כבעלות חלק שווה באתוס 'היהודי החדש' על בסיס ערך השוויון בין המינים. ראו: צביה (בן-צבי-כצנלסון), 'מרשימותיה של גייסט', בתוך: **ספר הפלמ"ח**, א, עמ' 290.

בנאומו בטקס נעילת קורס קצינות בצריפין ב־1.3.51 אמר בן־גוריון כי שיא השוויון הוא שוויון החובות, שיא השוויון בחובות הוא חובת ההגנה, ושיא חובת ההגנה הוא נתינת החיים למען הגנת המולדת. כך הוצג שיאו של האתוס הציוני לפני הקצינות, אך השער ליוקרה הנלווית אליו ננעל בפניהן. החוק שמנע מהן לבחור בתפקיד לוחם מנע מהן למות למען ארצן,⁸⁹ אולם לנוכח מרכזיותו של 'הביטחון' בתפיסה העצמית הישראלית הוצגה עצם השותפות בצבא כנשיאה שוויונית בנטל. בנאומו אורג בן־גוריון את הקצינות לשרשרת שראשיתה בלוחמות המקראיות - מרים, דבורה אשת לפידות והמלכה שלומציון, שהצטיינו בחזון, בגבורתן, בכושר מנהיגותן, בשירתן ובנדיבות לבן - והמשכה בחלוצות ובפועלות מתקופת העלייה השנייה והשלישית. דבריו אלה מלמדים על עוצמתו ועל חשיבותו של מיתוס השוויון בתודעה הקולקטיבית הישראלית. יש לציין שבמניית רצף הגבורה הנשית לא מייחד בן־גוריון את הדיבור על חברות הפלמ"ח אלא מזכיר באופן כללי את 'לוחמות מלחמת השחרור'. זכורנה, פונה בן־גוריון בסוף נאומו לקצינות הטירות, כי לפני הכול אתן נשים. אתן אימהות העתיד של ילדי ישראל, ובהיותכן בצבא אתן האימהות המטפוריות של החיילים.⁹⁰

בימיה המוקדמים של המדינה הכתיבו אפוא רעיונות מסורתיים את תפקידיהן של נשים בצבא; פינוין מן החזית, שהחל בימי הפלמ"ח, קובע מאוחר יותר בתקנות שירות הביטחון מ־1952. כמה מחברות הפלמ"ח לשעבר חשו ניכור במציאות צבאית החדשה, אולם רובן דחו בכלל את האפשרות לפתח קריירה הצבאית בשל שאיפתן להתכנס מהזירה הציבורית־צבאית לזו הפרטית־ביתית.⁹¹ עם זאת, כולן מסכימות שעברו חוויה ייחודית וסוחפת באימונים ובלחימה במסגרת הפלמ"ח. הטראומה של יחידתן הדורית בודדה אותן מאלה ש'לא היו שם', ודחקה עוד יותר את המחשבה על ניהול קריירה צבאית במתכונת הצבאית החדשה.

דומה שניתן גם לשרטט הקבלה ראשונית בין המודל הקולוניאלי - שבו היליד השואף לזהות עצמו עם השליט מוציא עצמו מכלל חברתו הילידית - ובין התנהגותן הרווחת של חברות הפלמ"ח ויחסן ל'מסד' הפלמחאיי־גברי. גם החיילת ששאפה להגיע לעמדות הגבריות המסורתיות הוציאה עצמה מקהילת הנשים כדי לרכוש לעצמה דימוי עצמי חיובי הנמדד לאור קריטריונים גבריים.⁹² מכניזם זה, שניכר בפלמ"ח, מנע (ועודנו מונע) גישה מודעת וביקורתית למעמד הבעייתי שהיה לנשים בצבא הישראלי מראשית ימיו.

בקיבוצים, למרות מחויבותם האידאולוגית לשוויון בין המינים, התרכזו למעלה מ־80 אחוז מן הנשים ילדות שנות העשרים בעמדות שהשפעתן על פרטים ועל הקהילה מועטת יחסית.⁹³ בדיקה ראשונית של עיסוקיהן של חברות הקיבוצים יוצאות הפלמ"ח אינה מעידה

89. ראו גם גדי אלגזי אצל ג'רבי (לעיל, הערה 71), עמ' 23.

90. בן־גוריון, *חזון ודרך*, ג, עמ' 75-80.

91. בן־צבי־כצנלסון (לעיל, הערה 23), עמ' 127. תנועה דומה של כינון דפוסים מסורתיים עם הנישואין לאחר תקופת פעילות עצמאית ניכרה גם בקרב עולות העלייה השלישית. ראו אצל ברנשטיין, *אשה בארץ־ישראל*, עמ' 53-57.

92. אורנה ששון־לוי, 'הן הולכות זקופות וגאות', *נגה*, 32 (סתיו 1997), עמ' 21-30. ראו במיוחד עמ' 28-31.

93. יש לערוך מחקר פרטני בקרב חברות קיבוצים יוצאות פלמ"ח כדי להגיע לנתונים מספריים מהימנים באשר לאופי תפקידיהן ומידת קידומן - מחקר החורג ממסגרת מאמר זה. כמו כן, סקרים הבדוקים מאפיינים

על התפלגות עיסוקית שונה מן המוצע כאן. ככל שחלף הזמן מייסודו של הקיבוץ נטו ערכים אידאולוגיים מהפכניים להתפוגג ותחתייהם התבססו ערכים מסורתיים לטנטיים של 'משפחה' ו'נשיות', בהרחיקם נשים אף יותר מן הסיכוי לאישי משרות מפתח בעלות השפעה ציבורית - סיכוי שהלך ופחת עם הזדקנותן של הנשים. מגמה זו אותרה במחקרים שנערכו בקיבוצים בשנות החמישים והשישים - תקופה שבה היו יוצאות הפלמ"ח בשנות השלושים לחייהן.⁹⁴ עם זאת המשיכו נשות הקיבוצים לדבוק באידאל השוויון. בקיבוץ ניכר אפוא במיוחד המתח בין הדרך שבה תפסו הנשים את עצמן - כנשים 'חדשות' - לבין מעמדן במציאות.⁹⁵

* * *

המכניזם של מתח בין סוציאליזם לבין לאומיות ציונית - מכניזם שעיצב את ההיסטוריה של תנועת העבודה - ניכר גם בסוגיית השוויון בין המינים⁹⁶ בניסוחיו האידאולוגיים של דור האבות, שחי במתח אידאולוגי-מהפכני גבוה, וגם בדרך שבה פירש את המציאות שימשו מושגים כגון קדמה, סוציאליזם ולאומיות, אך נושא עיצובה של היהודייה החדשה חשף את נוכחותו של אלמנט המסורת במערכת רעיונית זו. בהשפעתו של דור האבות על דור הפלמ"ח ובהשפעתם של מסרים מסורתיים שרווחו ביישוב המשיך המתח האידאולוגי-מסורתי לתת אותותיו גם בדור הבנים. עוצמתה של החוויה הגשמית הכוחנית-גברית, שהיתה נחלתו של דור הפלמ"ח, היא שעיצבה לבסוף את דמות האישה היהודייה החדשה. דמות זו נחרתה בזיכרון הקולקטיבי הישראלי כניגודה של האישה היהודייה הגלותית-אירופית ה'ישנה', ואחר-כך כניגודה של

דמוגרפיים של נשים בתפקידי ניהול בקיבוץ אינם מפרטים את הרקע של המשתתפות, ופעמים רבות אינם כוללים את ילידות שנות העשרים. כדי לתת מושג כללי על טיבם נביא כאן את תוצאותיו של סקר שנערך בשנת 1988 בקרב חברות קיבוץ המשמשות בתפקידים ציבוריים (הסקר מדבר על קיבוצי כל התנועות הקיבוציות). התוצאות הראו כי 13.6% מן הנשים שגילן 50-59 פעילות בתפקידים בכירים במשקים - מזכירה, רכות משק, ענף ייצור או שירותים, גזברית, מנהלת מפעל, מנהלת חשבונות או כלכלנית - אך רוב הנשים משמשות בתפקידים בעלי השפעה מועטה על חיי הפרט והקהילה, כגון ריכוז מחסן הבגדים, ריכוז הגיל הרך וריכוז ועדות קשר ותחנות. בוועדות התרבות והבריאות קיים בדרך-כלל שוויון בין מספר המשתתפים למספר המשתתפות, אך בוועדות כוח אדם ומינויים יש פחות נשים מגברים, ושיעורן נמוך עוד יותר בוועדות המשק והכספים. ראו: ג' אדר וח' לואיס, חברות בקיבוץ: סקר על נשים הנושאות תפקידים ציבוריים, אפעל 1988. על ייחוד התנהגותן הציבורית של חברות הקיבוץ הארצי ראו: א' לויתן, הבדלים בין חברים וחברות בקיבוץ במעורבות ובמשולבות בקיבוץ ובהפנמת עקרונותיו, חיפה 1983, עמ' 22. 94. שם, עמ' 3-7, 10-11, 14-15, 22-23; מיכל פלגי, 'הבדלים בין המינים בזיקה לקיבוץ ובמנפאיה', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה 1976, עמ' 144-147.

95. מחקרו של מנחם רוזנר מ-1969 מאשש טענה זו. ראו: הנ"ל, תמורות בתפיסה על שוויון האישה בקיבוץ, עקביות וחוסר עקביות בתפיסת חברי הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר על תפיסת האישה בתחומים שונים, גבעת חביבה 1969, עמ' 35, 62, 100, 123, 125.

96. ראו למשל אצל שפירא, חרב היונה, עמ' 102-103, 107, 113, 173-175, 185-189, 248-256, 356-358, 406-407, 419, 481-497. שפירא הוסיפה לדון בעניין זה במאמרה 'קובלנתו של שטרנהל', יהודים חדשים יהודים ישנים, תל-אביב 1997, עמ' 301-317.

האישה היהודייה מארצות האסלאם, האישה הגלותית ה'חדשה'. מזו הראשונה ראו עצמן חברות הפלמ"ח מנותקות זה כבר, ולזו האחרונה שאפו להנחיל את עיקרי דמותן המהפכנית. דימוין העצמי, שניזון גם מתדמיתן הציבורית, גרם להן לחוש נעלות משתי הדמויות הללו מבחינה תרבותית ומעשית. מרכיב נוסף בדימוין - מחויבותן לחברה הישראלית - הניען להירתם לחינוך הנשים העולות כדי לעצב לפחות את דור ההמשך של נשים אלו כיהודיות 'חדשות'.

אכן, בעצם נוכחותן בגוף הלוחם תרמו חיילות הפלמ"ח ליצירת מציאות מגדרית משופרת. אחרי הכול הן היו דמויות חדשות בהקשרן ההיסטורי. אולם דור הבנים, שהמיר את האידאולוגיות המופשטות בחוויה בתר-מהפכנית גשמית, קונקרטי, של המקום, תפס את הדמות ה'חדשה', שלא נוסחה בבירור בפי דור האבות, כ'מובנת מאליה', כ'טבעית' ו'מקומית'. כך נלכדו בנות הדור בערבוביית מסרים מנוגדים של אידאה חדשנית 'הלוחמת' מול מסורת, של ערטילאיות מול גשמיות, של דמות האחות מול דמות האם. אכן, שטף האירועים שהתרחשו באותה תקופה, במיוחד במחציתן השנייה של שנות הארבעים - תקופת עיצובם של בני דור הפלמ"ח - מנע את האפשרות לשלב בין הביקורתי ובין האידיאי בעיצוב דמותה של האישה. ואולם, יש לזכור כי דמויות 'חדשות' ומהפכניות אינן ממומשות באין מפריע; את הווייתן מעצבים גם נסיבות היסטוריות וכוחות מסורתיים הרוחשים תחת האידאולוגיות המהפכניות. במקרה זה, התודעה הביקורתית איחרה להופיע.

מורשת הפלמחאיות תרמה גם לדימויה של החברה הישראלית כחברה פרוגרסיבית בהשוואה לחברות הערביות הסובבות אותה והקיימות בתוכה. חברה זו מתגאה ומתהדרת בחיילות צה"ל, אך גאוה זו, למרות היותה מעוגנת במציאות, מוקדמת מדי.⁹⁷ הרחקת חיילות מן הסטטוס המזוהה עם החייל הקרבי משמעותית במיוחד לנוכח מרכזיותו של הצבא בחברה הישראלית ולנוכח היותו משקף ומעצב נורמות אורחיות. אמנם סוגיה זו של לחימת נשים מורכבת ביותר ולא כאן המקום להציע לה פתרונים, אולם דומה ששאלות שהועלו בתקופת הפלמ"ח ובתקופת עיצוב הח"ן עודן אקטואליות גם כיום. ייתכן שפתרון הבעיה טמון בבחינת המעבר מאתוס קולקטיביסטי לדגש על הפרט כמעבר המשקף גם את ההבדל שבין השאיפה לשוויון מכני (להידמות ככול לגבר) ובין השאיפה לשוויון איכותי (הכרה בנשיות ככוח חיובי שאינו דורש שיפור או שינוי אלא כשווה ערך לשונה ממנו). תהליך זה עשוי להוביל למציאת נוסח שירות ייחודי לנשים, שבו ייקבע מעמדן כשוונות שהן שוות ערך לגברים.

97. בפרפרזה על דברי דבורה ברנשטיין, 'המיתוסים', עמ' 63.